Kwartalnik Historyczny
Rocznik CXXXIII, 2026, 2
PL ISSN 0023-5903

EMIL KALINOWSKI
https://orcid.org/0000-0003-4726-6458
Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
Polskiej Akademii Nauk

# DRUGA W CIENIU PIERWSZEJ. O KONWOKACJI I KONFEDERACJI WARSZAWSKIEJ Z ROKU 1574

Abstrakt: Konwokacja z sierpnia/września 1574 r. zebrała się w celu przyjęcia stanowiska przez stany Rzeczypospolitej wobec opuszczenia jej przez króla Henryka Walezego. Zjazd był widownią sporu o to, czy w tej sytuacji nastało bezkrólewie, czy nie. Podczas obrad wypracowano kompromis, zawarty w „warunku warszawskim" obecnym w drugiej konfederacji warszawskiej. Jednakże ze względu na nieobecność w Warszawie przedstawicieli Prus Królewskich i Litwy oraz różny stosunek do dalszego panowania Henryka nie została ona w pełni przyjęta, co doprowadziło do fiaska zjazdu stężyckiego w 1575 r.

Słowa kluczowe: konwokacja warszawska 1574, drugie bezkrólewie, konfederacja warszawska 1574, posłowie, senatorowie.

Abstract: The 1574 Convocation Sejm met in August and September to determine the position of the Commonwealth's estates after King Henry Valois abandoned the country. It was marked by a dispute regarding the commencement of an interregnum. A compromise, referred to as the Warsaw Condition, was reached and accepted at the Second Warsaw Confederation. However, the absence of representatives from Royal Prussia and Lithuania, along with divergent opinions on Henry's continued reign, prevented the Confederation's full acceptance and contributed to the failure of the 1575 Stężyca Convocation.

Keywords: 1574 Warsaw Convocation, second interregnum, 1574 Warsaw Confederation, deputies, senators.

Druga konfederacja warszawska, uchwalona przez konwokację zebraną po ucieczce Henryka Walezego 18 września 1574 r., z jakiegoś powodu — może ze względu na niepasowanie do przyjętej konwencji — nie znalazła

http://doi.org/10.12775/KH.2026.133.2.02

się w skompilowanym w XVIII w. zbiorze *Volumina Legum*[1]. O ile można mieć wiele wyrozumiałości dla tego pionierskiego wydawnictwa sprzed ponad dwóch stuleci, rzeczą niezrozumiałą jest pominięcie tego tekstu w wydawanej współcześnie serii *Volumina Constitutionum*[2]. Wobec tego dokument ten w wersji oryginalnej pozostaje znany jedynie w postaci rękopiśmiennej, albowiem Emmanuel de Noailles wydrukował tylko jego łacińskie tłumaczenie[3]. Konfederację uwzględnia natomiast wykaz nieopublikowanych uchwał konwokacji roku 1574, zawarty w nowej chronologii sejmów (2021)[4]. Dlatego też zamieszczona tutaj edycja ma za zadanie zapełnić tę lukę, przy okazji zaś — dzięki odkryciu dotąd niewykorzystanego źródła — możliwe okazało się dołączenie do niej studium, które na nowo podejmuje kwestię uczestników konwokacji warszawskiej z późnego lata 1574 r., odpowiedzialnych za uchwalenie tego aktu oraz jego znaczenia i prawomocności.

## Stan badań

O drugiej konwokacji warszawskiej nie pisano dotąd zbyt wiele, jakkolwiek szeroko zrelacjonował ją już historyk „wielkiego bezkrólewia", Świętosław Orzelski, obecny na niej jako poseł wielkopolski, potem zaś — dużo bardziej skrótowo — inni kronikarze, m.in. Reinhold Heidenstein i Joachim Bielski[5]. W dziele o panowaniu Henryka siedemnastowieczny polityk i dziejopis Andrzej Maksymilian Fredro w dość zwięzły sposób opisał postanowienia tego zjazdu, nie odnosząc się bezpośrednio do uchwalonego w Warszawie aktu konfederackiego, lecz cytując tylko list wysłany przez stany koronne do Francji[6]. Przegląd literatury *stricte*

[1] VL 2, s. 137.

[2] VC 2/1, s. 335.

[3] E. de Noailles, *Henri de Valois et la Pologne en 1572*, t. 3, Paris 1867, s. 605–609; por. E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewiach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998, s. 252, przyp. 140.

[4] E. Dubas-Urwanowicz, *Chronologia sejmów z lat 1569–1585*, w: *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. L.A. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2021, s. 62. Wskazany tutaj fragment konfederacji, dotyczący formy sądów *ultimae instantiae*, nie stanowi osobnej uchwały, a podana sygnatura BN jest nieaktualna (nie nr 4538, lecz nr 3081/III oraz nie s. 335–338, lecz s. 335–340; zob. niżej).

[5] Ś. Orzelski, *Bezkrólewia ksiąg ośmioro 1572–1576*, wyd. E. Kuntze, Kraków 1917, s. 246–273; R. Heidenstein, *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, Francofurti ad Moenum 1672, s. 63–64; M. Bielski, [J. Bielski], *Kronika polska*, t. 3, Sanok 1856, s. 1361–1364.

[6] A.M. Fredro, *Gestorum populi Poloni sub Henrico Valesio, Polonorum postea vero Galliae rege*, tłum. J. Macjon, oprac. M. Tracz-Tryniecki, Warszawa 2019, s. 698–719.

naukowej można symbolicznie zacząć od pracy wzmiankowanego wyżej francuskiego historyka de Noaillesa[7], przy czym nie sposób pominąć gruntownego opracowania pióra Wincentego Zakrzewskiego[8]. Z nowszych badań warto wspomnieć te autorstwa Macieja Serwańskiego[9], Stanisława Płazy[10], Marii Rhode[11], Ewy Dubas-Urwanowicz[12], Leszka Kieniewicza[13], Pawła Rybaka[14], Marka Ferenca[15], Dariusza Makiłły[16] i Henryka Litwina[17] oraz Emila Kalinowskiego[18]. W innych pracach dotyczących tego okresu, m.in. w studium Wojciecha Sokołowskiego[19], kwestie związane z drugą konwokacją zostały potraktowane skrótowo bądź marginalnie. W ogóle nie wspomniał o niej w biografii Walezego Stanisław Grzybowski[20]. Nowa książka Macieja Ptaszyńskiego, poświęcona pierwszej wolnej elekcji i konfederacji warszawskiej, kończy się momentem wyjazdu Henryka, nie obejmując już wydarzeń po nim[21].

---

[7] E. de Noailles, op. cit., t. 2, 1867, s. 475–478.

[8] W. Zakrzewski, *Po ucieczce Henryka. Dzieje bezkrólewia 1574–1575*, Kraków 1878, s. 143–162.

[9] M. Serwański, *Henryk III Walezy w Polsce. Stosunki polsko-francuskie w latach 1566–1576*, Kraków 1976, s. 210–213.

[10] S. Płaza, *Wielkie bezkrólewia*, Kraków 1988, s. 43–47.

[11] M. Rhode, *Ein Königreich ohne König. Der kleinpolnische Adel in sieben Interregna*, Wiesbaden 1997, s. 89–91.

[12] E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 248–257; eadem, *„Warunek warszawski" z września 1574 roku a status prawno-polityczny państwa*, CPH 60, 2008, s. 193–201.

[13] L. Kieniewicz, *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000, s. 55–57.

[14] P. Rybak, *Zjazd szlachty w Stężycy (maj–czerwiec 1575 r.) na tle drugiego bezkrólewia*, Toruń 2002, s. 29–41.

[15] *Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, red. I. Kaniewska, oprac. W. Uruszczak i in., Warszawa 2013 (dalej: PZK), s. 224–228 (por. ibidem, s. 2).

[16] D. Makiłła, *Procedura „recuperandae possessionis" w sprawach dóbr publicznych uchwalona na sejmie konwokacyjnym warszawskim (1574) podczas drugiego bezkrólewia (1574–1576)*, w: *Pro memoria. Księga dla uczczenia pamięci Profesor Krystyny Kamińskiej*, red. A. Gaca, Toruń 2013, s. 375–390; D. Makiłła, *Próba reformy sądownictwa powszechnego z czasów bezkrólewia po ucieczce króla Henryka Walezego (1574)*, „Miscellanea Historico-Iuridica" 14, 2015, 2, s. 45–55.

[17] H. Litwin, *Kijowszczyzna, Wołyń i Bracławszczyzna wobec walki stronnictw w czasie drugiego bezkrólewia 1574–1576*, w: *Historia est testis temporum. Księga pamiątkowa z okazji Jubileuszu 90-lecia Profesorów Richarda Pipesa, Piotra Wandycza, Zbigniewa Wójcika*, red. J. Malicki, Warszawa 2017, s. 399–400.

[18] E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewi w XVI–XVII wieku*, Warszawa 2020, s. 149–150, 260.

[19] W. Sokołowski, *Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574–1605*, Warszawa 1997, s. 113–114.

[20] S. Grzybowski, *Henryk Walezy*, Wrocław 1980, s. 128–130.

[21] M. Ptaszyński, *Sztuka kompromisu. O pierwszej wolnej elekcji i konfederacji warszawskiej*, Warszawa 2025, s. 282.

Orzelski w swojej kronice podał niemal słowo w słowo postanowienia konfederacji warszawskiej z września 1574 r., jednak bezpośrednio ich nie skomentował[22]. Opisując przebieg konwokacji, przytoczył za to mowy Rafała Leszczyńskiego, Abrahama Zbąskiego i swoją własną, podające argumenty za ogłoszeniem bezkrólewia. Racje te powtórzył jeszcze nieco dalej, już po opisie senackiej konkluzji w tej sprawie[23]. Przeciwne zdanie, wyrażone na początku zjazdu przez prymasa Jakuba Uchańskiego, ocenił jako pełne fałszu („vanitatis plenam")[24]. Wydaje się zatem, że kompromisowe zakończenie konwokacji Orzelski uznał za krok wstecz, skoro w swoim wystąpieniu danie Henrykowi możliwości powrotu nazwał wyrazem wielkiej lekkomyślności czy nieroztropności („maximum levitatis signum")[25]. W tymże drugim miejscu kroniki pośród argumentów przemawiających za bezkrólewiem wskazywał również na to, że król nie potwierdził praw Rzeczypospolitej ani też konfederacji przyjętych po śmierci Zygmunta Augusta, bez których obowiązywania trudno będzie utrzymać porządek w kraju[26]. Stąd zaś płynie wniosek, że przepisy porządkowe zawarte w konfederacji uchwalonej w Warszawie po wyjeździe Walezego, zdaniem Orzelskiego, taką rolę mogły pełnić.

Ze wspomnianych wyżej późniejszych autorów Zakrzewski bardzo krytycznie wypowiadał się o znaczeniu tejże konwokacji i uchwalonej przez nią konfederacji. Silnie akcentował nieobecność na warszawskim zjeździe Prusaków i Litwinów oraz ich negatywne ustosunkowanie się do podjętych decyzji[27]. Zganił zapisy konfederacji jako kompromis, który jego zdaniem „był w tej chwili gorszym daleko środkiem, niż przyjęcie bezwzględne któregobądź"[28] rozwiązania, tj. regnum lub interregnum. Odłożenie ostatecznej decyzji o sądach *ultimae instantiae* skomentował gorzko: „osłabł wśród narodu duch porządku. Sejm, centralny organ dla całego państwa, abdykował [– –] z należnego mu prawa, aby stanowić uchwały powszechne"[29]. Ostatecznie zaś nawet w Koronie konwokacja poprzez uchwaloną przez nią konfederację nie zapewniła porządku wewnętrznego[30].

Dubas-Urwanowicz, inaczej niż Zakrzewski, nawet dysponując niepełnymi danymi o liczebności uczestników i wskazując brak Prus i Litwy,

[22] Ś. Orzelski, op. cit., s. 268–270.
[23] Ibidem, s. 248–251, 257.
[24] Ibidem, s. 247.
[25] Ibidem, s. 250.
[26] Ibidem, s. 257.
[27] W. Zakrzewski, op. cit., s. 144–145, 159–161.
[28] Ibidem, s. 155.
[29] Ibidem, s. 158.
[30] Ibidem, s. 169.

zwróciła uwagę, że była ona spora[31]. Podkreśliła też przyjęcie „warunku warszawskiego", czyli odroczenia ogłoszenia bezkrólewia z daniem Henrykowi możliwości powrotu, w całej Koronie, mimo protestów ze strony Litwy. Jak wskazywała, druga konwokacja stanowiła ważny etap w ustalaniu się uprawnień zjazdów tego typu. Natomiast decyzje podjęte przez obradujących odnośnie do sądownictwa oceniła pozytywnie — jako dobrze służące utrzymaniu bezpieczeństwa wewnętrznego[32]. Jako głos tej autorki za szerszym uwzględnieniem konfederacji 1574 r. w badaniach nad tym okresem należy rozumieć wskazanie przez nią tejże w odnośnym rozdziale chronologii sejmów z 2021 r., o czym była już mowa wyżej.

Kieniewicz najwięcej akcentów położył na rozbieżność postaw szlachty i senatu, ujawnioną podczas konwokacji, co w pracy Dubas-Urwanowicz nie zostało tak mocno wyeksponowane[33]. Podczas gdy „cały niemal przytomny w Warszawie senat stanął na gruncie regnum", „wśród szlachty tylko nieliczne województwa" podzielały tę opinię[34]. Wobec tego „warunek warszawski" był kompromisem pomiędzy stronami. Inaczej niż niegdyś Zakrzewski, Kieniewicz nie ocenił go jednak źle, jako braku zdecydowania konwokacji, lecz raczej w kontekście toczącej się walki o władzę między senatem a szlachtą. W jego ujęciu był więc właściwie sukcesem panów rady, którzy obronili się przed „młodszą bracią" żądającą ogłoszenia bezkrólewia oraz „rugu" nad senatorami[35].

Paweł Rybak w monografii zjazdu stężyckiego skupił się na zrelacjonowaniu przebiegu drugiej konwokacji i reakcji na jej uchwały, unikając wartościujących ocen[36]. W odniesieniu do drugiej konfederacji warszawskiej podkreślił jej kompromisowy charakter. Według niego chociaż „co do sprawy bezpieczeństwa wewnętrznego państwa i kwestii sądownictwa [– –] pozostawiła stan tymczasowości", to jednocześnie nie było podstaw prawnych do ogłoszenia bezkrólewia, „a mogło to tylko narazić bezpieczeństwo państwa"[37]. Wskazał przy tym, że „powrót do sądownictwa czasów regnum [– –], wydawał się wyjściem najlepszym"[38], pomimo iż podrozdział o sytuacji w Rzeczypospolitej po wyjeździe Henryka zatytułował określeniem zaczerpniętym od Zakrzewskiego — „Bezrząd"[39].

---

[31] E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 250.

[32] Ibidem, s. 254–256.

[33] Ibidem, s. 256; patrz L. Kieniewicz, op. cit., s. 55–57, 294–295.

[34] L. Kieniewicz, op. cit., s. 57.

[35] Ibidem, s. 55–56.

[36] P. Rybak, op. cit., s. 29–41.

[37] Ibidem, s. 33–34.

[38] Ibidem, s. 47.

[39] Ibidem, s. 41; patrz W. Zakrzewski, op. cit., s. 121 (rozdz. III. „Dziesięć miesięcy bezrządu").

Jak widać, druga konwokacja (1574) i jej decyzje spotkały się z dużym zainteresowaniem w nowszych badaniach. Dostrzeżono też ich niemałe znaczenie dla dalszego rozwoju wypadków w państwie polsko-litewskim. Tak więc wyrażony przez wydawców *Volumina Constitutionum* deprecjonujący pogląd o „kadłubowości" tego zgromadzenia, który — jak się zdaje — winien uzasadnić brak zawarcia uchwalonej wówczas konfederacji w tym zbiorze[40], oddawał nieaktualny stan wiedzy, bliższy perspektywie Zakrzewskiego. A miało to miejsce w 2005 r., zatem już po publikacji monografii Dubas-Urwanowicz, Kieniewicza i Rybaka. Ponadto taka decyzja pozostaje w sprzeczności z deklaracją autorów, iż będą oni uwzględniać również *constitutiones temporales*, gdyż „pomijanie takich norm, tylko dlatego że ich moc obowiązująca osiągnęła stosowny skutek — byłoby błędem", zaś „w razie wątpliwości, czy dany akt mieści się w [– –] zakreślonych [dla wydawnictwa — E.K.] granicach, przyjmie się [– –] interpretację rozszerzającą"[41]. Wreszcie, jest rzeczą wręcz niezrozumiałą, że wydano „rodzaj regulaminu konwokacji przyjętego przed rozpoczęciem obrad, celem ich uporządkowania"[42], a pominięto uchwaloną konfederację.

## Uczestnicy drugiej konwokacji — nowe ustalenia

Poszerzenie bazy źródłowej, o którym była mowa we wstępie do tego studium, pozwoliło na znaczące uzupełnienie dotychczasowej wiedzy o osobach uczestniczących w obradach konwokacji, zawartych w opracowaniach Dubas-Urwanowicz[43], Kieniewicza[44] oraz Ferenca[45]. Przekazami niezwykle przydatnymi okazały się oblatowane w grodzie warszawskim listy senatorów i posłów — wpisane osobno — wyrażające poparcie dla Kaspra Dembińskiego w jego głośnym sporze majątkowym[46]. Nie wdając

[40] VC 2/1, s. 335.

[41] S. Grodziski, *Wstęp*, VC 1/1, s. 35–36, 38; patrz W. Uruszczak, *Przedmowa*, VC 2/1, s. 5: „W porównaniu z tomem drugim *Volumina Legum* jako swoim pierwowzorem, prezentowane wydawnictwo jest znacznie bogatsze. Ujęto w nim [tj. w odnośnym tomie VC] w szczególności liczne konstytucje (ustawy) czasowe, a także niektóre wybrane akty wykonawcze".

[42] VC 2/1, s. 335.

[43] E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 250.

[44] L. Kieniewicz, op. cit., s. 294–295.

[45] PZK, s. 224–228.

[46] List senatorów koronnych do senatorów litewskich z konwokacji warszawskiej ws. sporu K. Dembińskiego z J. Ościkiem, AGAD, Księgi ziemskie i grodzkie warszawskie (dalej: KZiGWarsz.), nr 88, k. 650–651v (dalej: AGAD, Dembiński I); List posłów

się głębiej w szczegóły, wypada przypomnieć, że ów Dembiński, syn kanclerza koronnego Walentego, ożenił się z posażną panną z województwa brzesko-litewskiego, Maryną Kopciówną, dzięki czemu mógł rościć sobie pretensje do jej rodzinnej schedy[47]. Ponieważ sporne dobra leżały przy granicy z koronnym Podlasiem, wspomniany małżonek tejże dziedziczki uznał się obywatelem ziemi mielnickiej, korzystając z toczącego się od kilku lat sporu wokół przynależności terytorialnej niektórych majątków znajdujących się w tej strefie[48]. Odwołanie się do jurysdykcji prawa koronnego dawało mu pewną przewagę, lecz jednocześnie zmobilizowało przeciwko niemu Litwinów, którzy wzięli sobie za punkt honoru nieustępliwość w tej materii[49]. Powstały w ten sposób konflikt ciągnął się latami. Dembiński ostatecznie postawił na swoim, otrzymując też urząd podkomorzego mielnickiego (1580), a majątek wniesiony mu w posagu przez żonę wszedł na stałe w skład województwa podlaskiego[50]. Pismo senatorskie z 1574 r. podpisało 20 panów rady, poselskie zaś 39 wysłanników szlachty. Pozwoliło to znacznie uzupełnić dotychczasową wiedzę o reprezentacji obu izb na drugim zjeździe konwokacyjnym. Ponadto w grodzie krakowskim oblatowane zostało także inne pismo z konwokacji, w sprawie wielkorządcy krakowskiego Ludwika Decjusza, sygnowane przez kilku senatorów (6) i posłów (2)[51].

Nie udało się natomiast znaleźć tekstu konfederacji z podpisami pod nim. W ogóle poszukiwania oblat tego dokumentu w księgach grodzkich dały niewielkie rezultaty[52]. Dlatego też dysponujemy właściwie

koronnych do tychże z konwokacji w tej sprawie, tamże, 8 IX 1574, ibidem, k. 655v–657v (dalej: AGAD, Dembiński II).

[47] H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa 2002, s. 53–55; A. Wawrzyńczyk, *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI wieku*, Wrocław 1951, s. 28, 31, 54.

[48] A. Wawrzyńczyk, op. cit., s. 24–25.

[49] H. Lulewicz, op. cit., s. 53–55, 187 (przyp. 199), 282, 295, 307, 319; „List senatorów litewskich do senatorów koronnych w odpowiedzi na misję Jakuba Woronieckiego po konwokacji warszawskiej, Wilno, 29 X 1574 r.", w: *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2006, s. 105–106.

[50] A. Wawrzyńczyk, op. cit., s. 25, przyp. 39; D. Michaluk, *Ziemia mielnicka województwa podlaskiego w XVI–XVII wieku. Osadnictwo, własność ziemska i podziały kościelne*, Toruń 2002, s. 100–105; Urzędnicy, t. 8, s. 115.

[51] List senatorów i posłów do P. Zborowskiego, Warszawa, 19 IX 1574, ANK, Księgi grodzkie krakowskie. Relationes (dalej: KGKr. Rel.), nr 2, s. 626–627 (dalej: ANK, Zborowski).

[52] Poszukiwania prowadzono w zasobach AGAD (Księgi grodzkie brzeskie-kujawskie, łęczyckie, przedeckie, sieradzkie, wieluńskie, płockie), ANK (sądeckie, bieckie, oświęcimskie), AP Lublin (lubelskie i grabowieckie) i AP Poznań (poznańskie, kaliskie, gnieźnieńskie).

tylko dwoma przekazami oryginalnego tekstu — wpisem do ksiąg grodzkich warszawskich[53] i niezależnym chyba od niego odpisem zachowanym w zbiorze z epoki dotyczącym m.in. bezkrólewi[54]. Współczesnymi kopiami tego pierwszego są jego wypis[55] i oblata w grodzie krakowskim[56], drugiego zaś, późniejszą, ta odpisana w XVIII w. przez Adama Naruszewicza[57]. Skądinąd wiadomo, że dystrybucję akt konwokacji — odpisów konfederacji oraz listu do króla Henryka — zapisani zbiorczo posłowie oblatujący je w Warszawie powierzyli surogatorowi tamtejszego starostwa[58]. Wobec tego wydaje się, że ewentualne nowe znaleziska w aktach grodzkich przekazywałyby i tak skopiowany tekst oblaty warszawskiej. Co charakterystyczne, na zjeździe stężyckim broniący ważności konfederacji Stanisław Szafraniec przedstawił jej tekst właśnie na podstawie odpisu z ksiąg grodzkich warszawskich[59]. Znane są również łacińskie tłumaczenia — oparte na oblacie warszawskiej — zachowane w Bibliothèque nationale de France (wydane przez de Noaillesa)[60] oraz inne w aktach gdańskich[61], a poza tym także niemieckie, odpisane w Tekach Naruszewicza z archiwum króla Stanisława Augusta, które tam znalazło się jako kopia z Biblioteki Załuskich[62]. Warto też jeszcze raz wskazać obszerne omówienie postanowień konfederacji w kronikarskim dziele Orzelskiego[63].

Dzięki oblacie warszawskiej (i krakowskiej) wiadomo, że przedstawiony w grodzie warszawskim dokument był sygnowany, choć z zastrzeżeniami, przez kilku biskupów oraz marszałka nadwornego koronnego

---

[53] Konfederacja generalna, Warszawa, 18 IX 1574 (dalej: Konfederacja 1574), AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 678v–683.

[54] Toż, BN, nr 3081/III, s. 335–340.

[55] Toż, BN, Biblioteka Ordynacji Zamoyskich (dalej: BOZ), nr 1809, k. 13–16.

[56] Toż, ANK, KGKr. Rel., nr 2, s. 564–571.

[57] Toż, BC, nr 83, s. 309–314.

[58] AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 688: „Użyli przytem ichm. przerzeczeni panowie posłowie pana surogatora warszawskiego, aby ten akt wszytek do głównych zamków województw, których by dosiąc [!] mógł ku inserowaniu autentice rozsyłał"; patrz też: Ś. Orzelski, op. cit., s. 272.

[59] Ś. Orzelski, op. cit., s. 329.

[60] Konfederacja 1574 (tłum. łac.), Bibliothèque nationale de France (dalej: BnF), Cinq cents de Colbert, nr 338, s. 305–315; druk: E. de Noailles, op. cit., t. 3, s. 605–609. Jestem wdzięczny pracownikom BnF za pomoc w dotarciu do rękopisu.

[61] Konfederacja 1574 (tłum. łac. — fragm.), AP Gdańsk, Akta miasta Gdańska (dalej: AmGd.), nr 300/29/27, k. 242–242v.

[62] Konfederacja 1574 (tłum. niem.), BC, nr 83, s. 281–287 — tu błędna data 13 września.

[63] Ś. Orzelski, op. cit., s. 268–270.

Andrzeja Zborowskiego. Co ciekawe, przynajmniej w części analogiczne podpisy hierarchów miał przesłany do Wielkiego Księstwa Litewskiego egzemplarz, o którym ponadto wiadomo, że opatrzono go 33 pieczęciami[64]. Wspomnianymi duchownymi podpisanymi pod konfederacją byli biskupi kujawski Stanisław Karnkowski, płocki Piotr Myszkowski, chełmski Wojciech Staroźrebski-Sobiejuski, a ponadto ks. Wawrzyniec Goślicki w imieniu krakowskiego hierarchy Franciszka Krasińskiego. Wszyscy oni dołączyli do podpisów „salwy", w których zastrzegali nienaruszalność praw Kościoła[65]. Najwidoczniej nawet w takiej formie nie chcieli jej poprzeć obecni na konwokacji prymas Jakub Uchański[66] oraz nominat przemyski Łukasz Kościelecki. Wiemy też o obecności 34 senatorów (w tym dwóch z Litwy — obserwatorach?) oraz czterech kolejnych zasiadających pośród posłów[67]. Wobec tego mogłoby wydawać się prawdopodobne — biorąc pod uwagę domniemaną „ciemną liczbę" tych, których nazwisk nie znamy — że konfederację opieczętowali (i być może podpisali) tylko członkowie senatu. Jednak przed tekstem oblaty zapisano, że podane akty (konfederacja i list do króla) były „pieczęciami tak ichm. Panów Rad koronnych, jako i samychże panów posłów autentice utwierdzone"[68]. Należy zatem przyjąć, że albo konfederacji nie poparła znaczna część obecnych, albo opieczętowały ją tylko wybrane osoby. Inna możliwość jest taka, że egzemplarz przedstawiony w Warszawie do oblaty posiadał więcej pieczęci niż ten przesłany na Litwę.

Nowe ustalenia przyczyniły się do opracowania pełniejszych zestawień uczestniczących w obradach drugiej konwokacji reprezentantów obu izb (zob. tab. 1 i 2). W przypadku tych sygnujących pisma w sprawie Dembińskiego wskazano porządek ich podpisów tamże.

---

[64] „List senatorów litewskich do senatorów koronnych w odpowiedzi na misję Jakuba Woronieckiego po konwokacji warszawskiej, Wilno, 29 X 1574 r.", w: *Akta zjazdów*, t. 1, s. 104.

[65] Konfederacja 1574, AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 683. W liście Litwinów nie wspomniano tylko o Karnkowskim spośród biskupów oraz o marszałku Zborowskim. Pomija Karnkowskiego też w swoim dziele współczesny kronikarz (Ś. Orzelski, op. cit., s. 270), który wymienia pozostałych.

[66] Zob. F. Krasiński do J. Uchańskiego, 15 XII 1574, w: *Akta poselskie i korespondencje Franciszka Krasińskiego 1558–1576*, oprac. I. Janicki, wyd. W. Krasiński, Kraków 1872, s. 341, 344; Protestacja w imieniu J. Uchańskiego przeciwko konfederacjom i nowym sądom, Sieradz, 8 I 1575, w: *Uchańsciana czyli Zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakóba Uchańskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego*, t. 4, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1892, s. 343.

[67] Zob. tabele poniżej.

[68] AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 679.

Tabela 1. Senatorowie obecni na drugiej konwokacji (1574)

| Lp.[69] | Osoba | Pismo ws. Dembińskiego | Inne źródła[70] |
|---|---|---|---|
| 1 | Jakub Uchański, abp gnieźnieński | 1 | + |
| 2 | Franciszek Krasiński, bp krakowski | 2 | + |
| 3 | Stanisław Karnkowski, bp kujawski | 3 | + |
| 4 | Piotr Myszkowski, bp płocki | 4 | +[71] |
| 5 | Łukasz Kościelecki, bp nominat przemyski | 5 | + |
| 6 | Wojciech Staroźrebski, bp chełmski | 6 | + |
| 7 | Piotr Zborowski, woj. krakowski | – | +[72] |
| 8 | Jan Kostka, woj. sandomierski | 7 | + |
| 9 | Kasper Zebrzydowski, woj. kaliski | 8 | + |
| 10 | Jan Sierakowski, woj. łęczycki | 9 | + |
| 11 | Ostafi Wołłowicz, kaszt. trocki, podkanclerzy litewski | – | +[73] |
| 12 | Jan Służewski, woj. brzeski | 10 | - |
| 13 | Jan Krotoski, woj. inowrocławski | – | + |
| 14 | Mikołaj Mielecki, woj. podolski | – | + |
| 15 | Jan Tarło, woj. lubelski | 11 | + |
| 16 | Stanisław Ławski, woj. mazowiecki | 12 | + |
| 17 | Anzelm Gostomski, woj. rawski | 13 | - |
| 18 | Jan Tęczyński, kaszt. wojnicki | 14 | +[74] |

[69] Według: E. Kalinowski, *Kto (i kiedy) podpisał konfederację warszawską 1573 roku? O uczestnikach zjazdu konwokacyjnego w pierwszym bezkrólewiu*, KH 131, 2024, 3, s. 511, przyp. 57. Nie ująłem w zestawieniu kasztelanów wybranych na posłów.

[70] Na podstawie: AGAD, Dembiński I, s. k. 650–651v; ANK, Zborowski, s. 627; *Uchańsciana*, t. 4, s. 341; Ś. Orzelski, op. cit., s. 247–270; W. Popławski do A. Dudycza, Warszawa, 30 VIII 1574, w: A. Dudithius, *Epistolae*, p. 3, red. L. Szczucki i in., Budapest 2000, s. 235–236; E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 250; L. Kieniewicz, op. cit., s. 294–295. Dalej w przypisach zaznaczam tylko inne od tych źródła.

[71] AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 661v; P. Myszkowski do J. Zamoyskiego, Warszawa, 2 IX 1574, w: *Archiwum Jana Zamoyskiego kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*, t. 1, wyd. W. Sobieski, Warszawa 1904 (dalej: AJZ), s. 66–67.

[72] Protestacja w imieniu P. Zborowskiego, Kraków, 30 IX 1574, ANK, KGKr. Rel., nr 2, s. 552–553.

[73] W. Popławski do A. Dudycza, Warszawa, 17 IX 1574, w: A. Dudithius, op. cit., p. 3, s. 260; A. Dudycz do Maksymiliana II, Kraków, 1 X 1574, ibidem, s. 279; W. Zakrzewski, op. cit., s. 145, przyp. 3; E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 254, przyp. 150.

[74] V. Lauro do T. Gallio, Skierniewice, 12 IX 1574, w: *Acta Nuntiaturae Polonae*, t. 9, vol. 1, red. M. Korolko, H.D. Wojtyska, Romae 1994, s. 318; A. Dudycz do Maksymiliana II, Kraków, 1 X 1574, w: A. Dudithius, op. cit., p. 3, s. 277, 279.

| Lp. | Osoba | Pismo ws. Dembińskiego | Inne źródła |
|---|---|---|---|
| 19 | Jan Tomicki, kaszt. gnieźnieński | 15 | + |
| 20 | Stanisław Herburt, kaszt. lwowski | 16 | + |
| 21 | Stanisław Słupecki, kaszt. lubelski | – | +[75] |
| 22 | Jan Hlebowicz, kaszt. miński | – | + |
| 23 | Jan z Sienna, kaszt. żarnowski | 17 | + |
| 24 | Jan Herburt, kaszt. sanocki | 18 | +[76] |
| 25 | Paweł Szczawiński, kaszt. brzeziński | – | + |
| 26 | Szymon Szczawiński, kaszt. inowłodzki | – | + |
| 27 | Sędziwój Drohiczański, kaszt. lubaczowski | – | + |
| 28 | Jan Szamowski, kaszt. gostyński | – | + |
| 29 | Andrzej Iłowski, kaszt. wiski | – | + |
| 30 | Jan Pilchowski, kaszt. wyszogrodzki | – | +[77] |
| 31 | Andrzej Opaliński, marsz. w. kor. | 19 | +[78] |
| 32 | Walenty Dembiński, kanclerz w. kor. | - | +[79] |
| 33 | Hieronim Bużeński, podskarbi w. kor. | 20 | +[80] |
| 34 | Andrzej Zborowski, marsz. nadworny kor. | - | +[81] |

Skróty: abp — arcybiskup, bp — biskup, kaszt. – kasztelan, kor. — koronny, marsz. — marszałek, w. — wielki, woj. — wojewoda.

Posłów na konwokację wybierano na zjazdach odbywających się w lipcu i sierpniu 1574 r. w Koronie. Znane są w dużej mierze ich terminy dla poszczególnych województw i ziem. W Małopolsce kolejno obradowały: województwo sandomierskie (12 VII), lubelskie (15 VII) i krakowskie (16 VII); w Wielkopolsce: brzeskie i inowrocławskie razem (24 VII), poznańskie i kaliskie również razem (26–27 VII), a także sieradzkie, łęczyckie oraz ziemie dobrzyńska i wieluńska (tu daty nieznane)[82];

[75] W. Popławski do A. Dudycza, Warszawa, 30 VIII 1574, w: A. Dudithius, op. cit., p. 3, s. 238; A. Dudycz do Maksymiliana II, Kraków, 1 X 1574, ibidem, s. 279.

[76] J. Zamoyski do M.K. Radziwiłła, Knyszyn, 12 IX 1574, AJZ, t. 1, s. 73; H. Bużeński do J. Zamoyskiego, Warszawa, 11 X 1574, ibidem, s. 77.

[77] Obecny w Warszawie 9 września 1574: AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 652.

[78] BO, nr 1042, k. 31.

[79] Ibidem.

[80] H. Bużeński do J. Zamoyskiego, Warszawa, 11 X 1574, AJZ, t. 1, s. 77 (pośrednio).

[81] AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 678, 683; A. Zborowski do M. Radziwiłła „Rudego", 21 IX 1574, AGAD, Archiwum Warszawskie Radziwiłłów (dalej: AR), dz. II, nr 98, s. 1.

[82] E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 64; PZK, s. 224, 226. O posłach łęczyckich, dobrzyńskich i wieluńskich: Ś. Orzelski, op. cit., s. 251, 259, 266; patrz też: tab. 2.

na Rusi Koronnej: bełskie (26 VII)[83], wołyńskie i bracławskie razem (?) (27 VII), ruskie wraz z ziemią halicką (28 VII)[84], ziemia chełmska osobno (28 VII i 9 VIII)[85] oraz podolskie i kijowskie (daty nieznane)[86]; na Mazowszu i Podlasiu: rawskie (20 VII), płockie (4 VIII)[87], generał mazowiecki (22 VIII)[88] oraz podlaskie (przełom VIII i IX?)[89]. Znamy też daty niektórych sejmików ziemskich mazowieckich: w Łomży, Wiźnie i Różanie (wszystkie 2 VIII) oraz w Warszawie i Liwie (oba 8 VIII)[90]. Najpewniej przed konwokacją zebrały się także wszystkie pozostałe ziemie tego województwa, skoro wiadomo też o posłach z Czerska, Wyszogrodu i Zakroczymia oraz chęci posłania ich przez szlachtę wiską[91]. Bracławskie, którego udział w sejmiku wołyńskim był wątpliwy, nie miało chyba reprezentantów w Warszawie[92]. *Terram incognitam* pod tym względem pozostają Inflanty[93]. Jak już wspomniano, Prusy Królewskie (Pomorskie, Malborskie i Chełmińskie) oraz Wielkie Księstwo Litewskie nie wybrały posłów ziemskich do Warszawy[94].

---

[83] *Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572–1655*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, Kraków 2020 (dalej: ASWB 1572–1655), s. 25.

[84] E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 64; patrz Konfederacja woj. ruskiego, Lwów, 28 VII 1574, AGZ, t. 20, s. 18. Wybór we Lwowie sędziów z ziemi halickiej świadczy chyba o przybyciu szlachty stamtąd. Zdaniem Karola Mazura udział Bracławian w sejmiku jest „problematyczny" i możliwe, że wpisano ich obecność ze względu na posiadanie tam majątków przez Wołynian, K. Mazur, *W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648*, Warszawa 2006, s. 44.

[85] M. Łysakowski do J. Zamoyskiego, Uściług, 22 VII 1574, AJZ, t. 1, s. 63; Konfederacja z. chełmskiej, Chełm, 9 VIII 1574, w: *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, wyd. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013, s. 30–31.

[86] Ś. Orzelski, op. cit., s. 251, 260, 267; patrz też: tab. 2.

[87] E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 64.

[88] S. Ławski do z. warszawskiej, Ławy, 12 VIII 1574, AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 596; Laudum generału mazowieckiego, Warszawa, 22 VIII 1575, ibidem, k. 629.

[89] Ś. Orzelski, op. cit., s. 260; J. Zamoyski do M. Kiszki, Knyszyn, 7 IX 1574, AJZ, t. 1, s. 72.

[90] S. Ławski do szlachty z. warszawskiej, Ławy, 19 VII 1574, AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 596; Szlachta z. wiskiej do S. Ławskiego, Wizna, 2 VIII 1574, ibidem, k. 703–704; Laudum z. warszawskiej, Warszawa, 8 VIII 1575, ibidem, k. 606; E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 64; PZK, s. 226.

[91] Patrz tab. 2; Szlachta z. wiskiej do S. Ławskiego, Wizna, 2 VIII 1574, AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 704.

[92] H. Litwin, *Kijowszczyzna*, s. 399.

[93] S. Płaza, op. cit., s. 44.

[94] P. Rybak, op. cit., s. 28–29.

Tabela 2. Posłowie ziemscy obecni na drugiej konwokacji (1574)

| Lp.[95] | Osoba | Województwo (ziemia) | Wybrany | Obecny | Pismo ws. Dembińskiego[96] |
|---|---|---|---|---|---|
| 1 | Stanisław Szafraniec, kaszt. biecki, sta lelowski | krakowskie | + | +[97] | 14 |
| 2 | Marian Przyłęcki, burgrabia i sędzia gr. krak. | krakowskie | + | +[98] | – |
| 3 | Stanisław Cikowski, podk. krak. | krakowskie? | + | +[99] | 11 |
| 4 | Mikołaj Dłuski | krakowskie?[100] | + | +[101] | – |
| 5 | Stanisław Sędziwój Czarnkowski, referendarz kor., sta drahimski, inowłodzki i płocki | poznańskie | + | +[102] | – |
| 6 | Rafał Leszczyński, sta radziejowski | poznańskie? | +[103] | +[104] | – |
| 7 | Jan Zborowski, sta odolanowski | poznańskie? | + | – | – |
| 8 | Stanisław Bniński | poznańskie? | + | – | – |
| 9 | Abraham Zbąski | poznańskie? | + | +[105] | 27 |
| 10 | Wacław Ostroróg | poznańskie? [106] | +[107] | – | 15 |
| 11 | Mikołaj Kotkowski | sandomierskie | + | +[108] | – |
| 12 | Andrzej Niedrwicki | sandomierskie? | + | + | 10 |
| 13 | Mikołaj Firlej, kaszt. wiślicki[109] | sandomierskie? | + | +[110] | 13 |

[95] Kolejność woj. według: E. Kalinowski, *Kto (i kiedy)*, s. 515, przyp. 77.
[96] AGAD, Dembiński II, k. 651–651v.
[97] PZK, s. 227.
[98] ANK, KGKr. Rel., nr 2, s. 564.
[99] Ś. Orzelski, op. cit., s. 259.
[100] ASWK, t. 1, s. 9, 38, 46, 94–95.
[101] Ś. Orzelski, op. cit., s. 255.
[102] Ibidem, s. 266; PZK, s. 224.
[103] PZK, s. 225 — tutaj ten i czterej poniżej.
[104] Ibidem, s. 225.
[105] Ibidem, s. 225.
[106] Ibidem, s. 192, 200, 225.
[107] Ibidem, s. 225.
[108] Ś. Orzelski, op. cit., s. 263; PZK, s. 227.
[109] Urzędnicy, t. 4, z. 3, s. 150.
[110] W. Popławski do A. Dudycza, Warszawa, 30 VIII 1574, w: A. Dudithius, op. cit., p. 3, s. 238; H. Wolf, *Polskie przypadki Henryka Wolfa z Zurychu — dziennik podróży z lat 1570–1578*, oprac. L. Kieniewicz, red. M. Szymański, tłum. R. Sochań, Warszawa 1996, s. 40, 75.

| Lp. | Osoba | Województwo (ziemia) | Wybrany | Obecny | Pismo ws. Dembińskiego |
|---|---|---|---|---|---|
| 14 | Jan Gnojeński | sandomierskie?[111] | + | + | 32 |
| 15 | Bartosz Zieliński (Żeleński), sta stężycki | sandomierskie?[112] | + | +[113] | 25 |
| 16 | Piotr Kłoczowski, sta małogoski, sekr. król. | sandomierskie? | + | +[114] | 26 |
| 17 | Świętosław Orzelski | kaliskie[115] | + | +[116] | 37 |
| 18 | Stanisław Przyjemski | kaliskie[117] | + | +[118] | 12 |
| 19 | Mikołaj Tomicki | kaliskie? | +[119] | + | |
| 20 | Stefan Grudziński | kaliskie?[120] | + | + | 39 |
| 21 | Jan Rozdrażewski | kaliskie? | + | – | – |
| 22 | Mikołaj Głogiński (Głowiński) | kaliskie?[121] | + | – | – |
| 23 | Piotr Bużeński, s. z. sier. | sieradzkie | +[122] | + | – |
| 24 | Stanisław Sasin Karśnicki, podsędek z. sier. | sieradzkie | + | – | – |
| 25 | Stanisław Jaksa Bykowski | sieradzkie | + | +[123] | – |
| 26 | Piotr Dunin Szpot, sta piotrkowski | sieradzkie lub łęczyckie?[124] | + | +[125] | – |

[111] PZK, s. 248, 259.

[112] Posłował z województwa sandomierskiego na koronację Henryka, R. Jaworski, *Spis posłów koronnych na sejm koronacyjny w 1574 roku*, KH 124, 2017, 2, s. 304; patrz też: M. Ferenc, *Posłowie koronni na sejmie unii lubelskiej (unie polsko-litewskie w dyskusji sejmowej)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne" 141, 2014, 2, s. 368.

[113] Orzelski (op. cit., s. 269) wspomina w omówieniu treści konfederacji o Stężycy, że leżała w starostwie Bartosza Zielińskiego, co może być odbiciem dyskusji na konwokacji z jego udziałem.

[114] PZK, s. 228.

[115] Ś. Orzelski, op. cit., s. 266.

[116] PZK, s. 226.

[117] R. Jaworski, op. cit., s. 304.

[118] ANK, Zborowski, s. 627; Ś. Orzelski, op. cit., s. 248; PZK, s. 225.

[119] PZK, s. 225 — ten i pięciu poniżej.

[120] R. Jaworski, op. cit., s. 305.

[121] Ibidem.

[122] PZK, s. 226 — ten i dwaj następni.

[123] Ibidem.

[124] Był posłem sieradzkim w 1585 r., PZK, s. 283.

[125] ANK, Zborowski, s. 627.

| Lp. | Osoba | Województwo (ziemia) | Wybrany | Obecny | Pismo ws. Dembińskiego |
|---|---|---|---|---|---|
| 27 | Stanisław Garwaski | łęczyckie?[126] | + | + | 29 |
| 28 | Stanisław Sierakowski, kaszt. kowalski | brzeskie | + | +[127] | 34 |
| 29 | Aleksander Czyszan? (Czissan) | kijowskie | + | + | 17 |
| 30 | Mikołaj Różyński | inowrocławskie?[128] | + | + | 35 |
| 31 | Adrian Chełmicki | ziemia dobrzyńska?[129] | + | + | 36 |
| 32 | Mikołaj Herburt z Fulsztyna | ruskie | + | +[130] | 28 |
| 33 | Hieronim Krzeczowski, sta szereszowski i połoński | ruskie | + | +[131] | – |
| 34 | Jan Dawidowski z Dawidowa | ruskie?[132] | + | + | 19 |
| 35 | Mikołaj Sienicki, podk. chełmski, sta tarnogórski | ruskie (chełmska) | + | +[133] | – |
| 36 | Walenty Właczeński Szewkiej?[134] | wołyńskie | + | + | 18 |
| 37 | Jan Bogusz, podk. lubelski | lubelskie? | + | +[135] | 33 |
| 38 | Jarosz (Hieronim, Jarosław) Pruszczyński (Pruszyński, Prusiński) | lubelskie?[136] | + | + | 30 |

[126] PZK, s. 283, 301, 314, 332, 342, 354, 363, 369, 392, 404.

[127] Ś. Orzelski, op. cit., s. 251; PZK, s. 226.

[128] PZK, s. 163, 254, 294, 342; R. Jaworski, op. cit., s. 306.

[129] PZK, s. 164, 233.

[130] Ibidem, s. 227.

[131] Ibidem, s. 227–228.

[132] Ibidem, s. 205, 216, 239.

[133] Ibidem, s. 228.

[134] Być może chodzi o Walentego Wkrzeńskiego (Wkryńskiego), właściciela m.in. Sawek (stąd: z Sawkiej?) w powiecie krzemienieckim, K. Niesiecki, *Herbarz*, t. 9, wyd. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1842, s. 372; A. Jabłonowski, *Ziemie ruskie. Wołyń i Podole*, Warszawa 1889, s. 27, 143; H. Litwin, *Zjednoczenie narodów cnych: polskiego, litewskiego, ruskiego. Wołyń i Kijowszczyzna w Unii Lubelskiej*, Warszawa 2019, s. 175.

[135] W. Popławski do A. Dudycza, Warszawa, 30 VIII 1574, w: A. Dudithius, op. cit., p. 3, s. 238.

[136] B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1858, s. 549; K. Niesiecki, op. cit., t. 10, 1845, s. 359; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, współpr. A.A. Kosiński, wyd. A. Włodarski, t. 14, Warszawa 1917, s. 379; A. Pawiński, *Małopolska*, t. 1, Warszawa 1886, s. 428.

| Lp. | Osoba | Województwo (ziemia) | Wybrany | Obecny | Pismo ws. Dembińskiego |
|---|---|---|---|---|---|
| 39 | Łaszcz | bełskie?[137] | + | +[138] | – |
| 40 | Wojciech Staroźrebski | płockie?[139] | + | + | 38 |
| 41 | Niedziałkowski | płockie?[140] | + | +[141] | – |
| 42 | Stanisław Parys, wojski warsz. | mazowieckie (czerska) | +[142] | + | 24 |
| 43 | Krzysztof Warszewicki, sekr. król. | mazowieckie (czerska) | + | +[143] | – |
| 44 | Jan Karczewski | mazowieckie (czerska) | + | – | – |
| 45 | Stanisław Machnacki | mazowieckie (czerska) | + | – | – |
| 46 | Mikołaj Wolski, miecznik kor., sta krzepicki, surogator starostwa warsz. | mazowieckie (warszawska) | +[144] | +[145] | – |
| 47 | Mikołaj Grzybowski, podk. warsz. | mazowieckie (warszawska) | + | +[146] | – |
| 48 | Stanisław Jeżewski, pis. z. warsz. | mazowieckie (warszawska) | + | – | – |

[137] W tym czasie z województwa bełskiego posłowali Aleksander (1562–1574?), Ambroży (1562–1574?) i Jan (1573–1578) Łaszczowie, PZK, s. 140, 161, 175, 199, 206, 241, 261; R. Jaworski, op. cit., s. 311, przyp. 100; patrz Ś. Orzelski, op. cit., s. 349; patrz też: Laudum woj. bełskiego, Bełz, 15 VI 1573, ASWB 1572–1655, s. 21; Laudum sejmiku tegoż, Bełz, 11 IV 1575, ibidem, s. 34.

[138] Wspomina go Orzelski (op. cit., s. 262), chociaż nie nazywa wprost posłem. Wydaje się prawdopodobne, że sprawował taką właśnie funkcję.

[139] R. Jaworski, op. cit., s. 311; patrz K. Niesiecki, op. cit., t. 8, 1841, s. 427, 503 (Staroźrebscy-Sobiejuscy w województwach kujawskim i płockim).

[140] Zapewne chodzi o podsędka płockiego Andrzeja Niedziałkowskiego, posła na zjazd stężycki, Laudum woj. płockiego, Raciąż, 3 V 1575, BPAU-PANKr., nr 8336, k. 34; Ś. Orzelski, op. cit., s. 331. Poza Niedziałkowskimi z Płockiego byli jeszcze inni (lub od nich się wywodzący?) w ziemi nurskiej na Mazowszu, S. Uruski, op. cit., t. 12, 1915, s. 79.

[141] PZK, s. 228.

[142] AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 630 — tutaj ten i wszyscy następni z ziemi czerskiej.

[143] PZK, s. 226–227; AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 689v.

[144] AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 606, 630 — tutaj ten i wszyscy następni z ziemi warszawskiej.

[145] PZK, s. 227.

[146] AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 694.

| Lp. | Osoba | Województwo (ziemia) | Wybrany | Obecny | Pismo ws. Dembińskiego |
|---|---|---|---|---|---|
| 49 | Wojciech Ręczajski | mazowieckie (warszawska) | + | + | 3 |
| 50 | Paweł Zawisza, podstoli warsz. | mazowieckie (warszawska) | + | +[147] | – |
| 51 | Jan Leśniowolski | mazowieckie (warszawska) | + | – | – |
| 52 | Marcin Leśniowolski, łożniczy król. | mazowieckie (warszawska) | + | +[148] | – |
| 53 | Jakub Gołyński | mazowieckie (warszawska) | + | – | – |
| 54 | Stanisław Młochowski | mazowieckie (warszawska) | + | – | – |
| 55 | Andrzej Kossacki | mazowieckie (warszawska) | + | + | 6 |
| 56 | Feliks Gostyński | mazowieckie (wyszogrodzka) | +[149] | – | – |
| 57 | Piotr Borukowski | mazowieckie (zakroczymska) | + | + | 7 |
| 58 | Florian Jakacki, cześnik łomżyński | mazowieckie (różańska) | +[150] | + | 5 |
| 59 | Jan Pieczkowski | mazowieckie (różańska) | + | – | – |
| 60 | Adam Harynek | mazowieckie?[151] | + | + | 2 |
| 61 | Stanisław Radzimiński, stalwski i kamieniecki | mazowieckie?[152] | + | + | 1 |
| 62 | Andrzej Jałbrzyk Wyszyński, pis. gr. brański | podlaskie (bielska) | + | + | 4 |
| 63 | Jan Grotowski | rawskie | + | +[153] | – |

[147] Ibidem.

[148] Był wyznaczony jako poseł do króla Henryka, lecz nie pojechał z innymi, ibidem, k. 698v; W. Popławski do A. Dudycza, Warszawa, 17 IX 1574, w: A. Dudithius, op. cit., p. 3, s. 259; H. Wolf, op. cit., s. 40, 75, 100 (przyp. 267).

[149] AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 630.

[150] Laudum z. różańskiej, Różan, 2 VIII 1574, BPAU-PANKr., nr 8337, k. 2v; PZK, s. 226 — tutaj ten i następny z ziemi różańskiej.

[151] B. Paprocki, op. cit., s. 434; A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 7, Warszawa 1904, s. 245.

[152] Był na generale mazowieckim, AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 629v.

[153] Wysłany z poselstwem do kasztelana raciąskiego S. Kryskiego, AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 694v. Posłował z województwa rawskiego także na koronację w 1576, PZK, s. 236.

| Lp. | Osoba | Województwo (ziemia) | Wybrany | Obecny | Pismo ws. Dembińskiego |
|---|---|---|---|---|---|
| 64 | Hieronim Trzciński | rawskie?[154] | + | + | 9 |
| 65 | Stanisław Chociwski | rawskie?[155] | + | + | 22 |
| 66 | Wawrzyniec Błędowski | rawskie?[156] | + | + | 21 |
| 67 | Stanisław Gostomski, kaszt. sochaczewski | ?[157] | + | +[158] | 16 |
| 68 | Piotr Cieciszewski, sta grabowiecki | ?[159] | + | + | 23 |
| 69 | Stanisław Dobrzykowski | ?[160] | + | + | 20 |
| 70 | Krzysztof Kijowski | ?[161] | + | + | 31 |
| 71 | Jan Kuczyński | ?[162] | + | + | 8 |

Skróty: gr. — grodzki, kaszt. — kasztelan, krak. — krakowski, król. — królewski, pis. — pisarz, podk. — podkomorzy, s. — sędzia, sekr. — sekretarz, sier. — sieradzki, sta — starosta, warsz. — warszawski, ziem. — ziemski.

Wiadomo, że ziemia łomżyńska wybrała dwóch posłów[163]. Ponadto uchwalono tam rodzaj pospolitego ruszenia na konwokację — po jednym szlachcicu z każdej wsi szlacheckiej[164]. Ziemia liwska miała co najmniej dwóch posłów[165], podobnie jak zakroczymska[166]. Reprezentantów województw bełskiego, płockiego, podlaskiego, podolskiego, wołyńskiego, kijowskiego, brzesko-kujawskiego, inowrocławskiego, łęczyckiego oraz ziem dobrzyńskiej i wieluńskiej było też przynajmniej dwóch,

[154] PZK, s. 93, 135, 171.

[155] Ibidem, s. 236.

[156] Ibidem, s. 203.

[157] Wcześniej reprezentował województwa płockie i ruskie (ziemia chełmska), ibidem, s. 171, 198.

[158] Ś. Orzelski, op. cit., s. 259; J. Zamoyski do M.K. Radziwiłła, Knyszyn, 12 IX 1574, AJZ, t. 1, s. 73.

[159] Był na generale mazowieckim (AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 629v), lecz na koronacji Henryka reprezentował województwo bełskie (R. Jaworski, op. cit., s. 311).

[160] A. Boniecki, op. cit., t. 4, 1901, s. 341 (Dobrzykowscy w różnych województwach).

[161] Ibidem, t. 10, 1907, s. 71–73 (Kijewscy i Kijowscy w różnych województwach).

[162] Ibidem, t. 13, 1909, s. 111–123 (Kuczyńscy w różnych województwach).

[163] Laudum z. łomżyńskiej, Łomża, 26 VIII 1574, BPAU-PANKr., nr 8331, k. 4v–5.

[164] Ibidem.

[165] Laudum z. liwskiej, Liw, 8 VIII 1574, BPAU-PANKr., nr 8322, k. 22–23v; takież laudum, Liw, 11 XI 1574, ibidem, k. 26.

[166] Laudum z. zakroczymskiej, Zakroczym, 18 X 1574, ibidem, nr 8353, k. 33–33v.

a lubelskiego — trzech, co można wywnioskować z relacji Orzelskiego[167]. Prowadzi to do dość oczywistej konstatacji, że powyższe zestawienie najprawdopodobniej jest niepełne względem stanu rzeczywistego. Zatem wskazana liczba posłów mówi raczej o tym, ilu co najmniej ich obradowało. Można założyć, iż faktycznie szlacheckich wysłanników przybyło więcej. Wyjątkowo dużą ich liczbę przysłali Krakowianie — „prawie" (łac. *fere*) 30, Sandomierzanie zaś „niemal" tyluż, co oni[168]. Spośród innych znanych poselstw wiadomo, że ziemia warszawska skierowała na konwokację aż 10 w miejsce zwyczajowych dwóch, czerska zaś czterech zamiast dwóch. Fakt ten utrudnia nieco porównanie otrzymanych danych dla drugiej konwokacji z liczebnością posłów na sejmach zwyczajnych. Tych ostatnich po 1569 r. było od 140 do 170 osób[169] dla całej Rzeczypospolitej. Po odliczeniu Wielkiego Księstwa (48)[170] oraz trzech województw pruskich (8)[171] otrzymujemy od 84 do 114 posłów. Po skorygowaniu obliczeń o odjęcie „nadprogramowych" Mazurów (10) wskaźniki te wahają się od około 54 do około 73 proc. Z kolei po zmniejszeniu liczby bazowej o sześciu wybranych, których przybycia do Warszawy nie potwierdzają źródła (pozostali tacy to Mazurzy spośród wspomnianej dziesiątki), mamy 48–66 proc. obecności. Jak widać, rozpiętość otrzymanych wyników jest duża, w zależności, czy przyjmiemy wersję najbardziej „optymistyczną", czy jej przeciwną. Ogólnie rzecz biorąc, mamy zatem od 66–73 proc. do 48–54 proc. frekwencji. O ile pierwszy wariant nie tak bardzo różni się od obliczanego z grubsza wskaźnika stawiennictwa wybranych posłów — 80 proc., to drugi, „pesymistyczny", ukazuje wartość znacznie mniejszą. Trzeba jednak pamiętać o dość dużej „ciemnej liczbie", która każe domyślać się raczej większego odsetka obecnych.

W podobny sposób można porównać liczbę przybyłych senatorów z tą „idealną". Posłużymy się tutaj metodologią zaproponowaną niedawno odnośnie do pierwszej konwokacji warszawskiej[172]. Dlatego też od liczby bazowej 140 osób odliczono urzędy litewskie (27) i pruskie (8)[173] oraz ówcześnie wakujące (5)[174], a także te piastowane przez panów rady

[167] Ś. Orzelski, op. cit., s. 251, 259–260, 263, 266–267.

[168] Ibidem, s. 251.

[169] E. Kalinowski, *Kto (i kiedy)*, s. 526.

[170] U. Augustyniak, *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa 2008, s. 97.

[171] Taka liczba posłów z Prus była na sejmie 1570, PZK, s. 195–196.

[172] E. Kalinowski, *Kto (i kiedy)*, s. 525.

[173] Ibidem, s. 526, przyp. 183; U. Augustyniak, *Historia*, s. 94–96.

[174] Przed drugą konwokacją wakowało pięć urzędów: kasztelania brzeska, sądecka, radomska, bełska oraz prawdopodobnie bydgoska, Urzędnicy, t. 1, z. 2, s. 145; t. 3, z. 2, s. 33; t. 4, z. 3, s. 70; t. 6, z. 2, s. 34, 70; patrz Ł. Wroniszewski, *Elity szlacheckie na*

w izbie poselskiej (4)[175], co daje 96, a zatem otrzymujemy około 33 proc. frekwencji (= 32 osoby, bez dwóch z Litwy). Jeśli jednak policzymy razem, mimo ich stosunku do konwokacji, Litwinów i Prusaków (liczba bazowa — 128[176], obecnych — 34), wówczas odsetek spadnie do około 27 proc. (tylko z Prusami — 31 proc.). Jest to wartość nieco niższa od tej dla konwokacji 1573 r. — około 34 proc. (z uwzględnieniem Litwy i Prus Królewskich) lub 40 proc. (sama Korona, ale z Prusami) oraz dla koronacji 1576 r. — około 32 proc., a 29 proc. według metodologii Łukasza Wroniszewskiego (cała Rzeczpospolita)[177]. Otrzymane przez tego ostatniego średnie dla sejmów z okresu panowania Stefana Batorego wynosiły 41 proc. (całość państwa) i 44 proc. (Korona w granicach po 1569). Analogiczna wartość odnośnie do sejmów koronnych sprzed unii lubelskiej[178], wyliczona przez Annę Sucheni-Grabowską, to 46 proc. (badaczka nie podała metody swych obliczeń)[179]. Dwaj Litwini, obecni w Warszawie właściwie w charakterze obserwatorów, stanowili 8 proc. normalnej reprezentacji Wielkiego Księstwa — identycznie jak w przypadku pierwszej konwokacji[180]. Jeśli porównamy odsetek Koroniarzy bez Prusaków z drugiej konwokacji z pierwszą oraz z koronacją Batorego również bez tychże, wówczas otrzymamy odpowiednio 33, 39 proc.[181] i około 41 proc.[182] Nadal wartości się różnią, natomiast skala jest nieco inna.

Podsumowując, widzimy zatem, że w obu izbach sejmu na drugiej konwokacji stawiło się prawdopodobnie nieco mniej obradujących niż

---

*sejmie — frekwencja senatorska na sejmach Stefana Batorego*, w: *Społeczeństwo a elity*, red. I. Dacka-Górzyńska, A. Karpiński, Warszawa 2018 (Społeczeństwo Staropolskie. Seria Nowa, t. 5), s. 47, przyp. 45; E. Kalinowski, *Kto (i kiedy)*, s. 525, przyp. 176 (tu przeoczone wakaty na kasztelaniach brzeskiej i bydgoskiej).

[175] Patrz tab. 2.

[176] Od „bazowych" 140 odjęto wakaty (5), posłów (4) i urzędy „zdublowane" (3), E. Kalinowski, *Kto (i kiedy)*, s. 526, przyp. 183. Tamże omyłkowo 38, a nie 39 proc. (patrz przyp. 182).

[177] Są to wartości skorygowane poprzez uzupełnienie wakatów, z liczbą bazową nie 126, a 124 (Rzeczpospolita) oraz 100 (Korona bez Litwy) w 1573 r. oraz 116 w 1576 r. (odliczono prawdopodobnie wakującą kasztelanię bydgoską); patrz Ł. Wroniszewski, op. cit., s. 47, przyp. 51 (tu dla 1576 r. podano 23 wakaty, jednak część z nich została obsadzona już na sejmie); E. Kalinowski, *Kto (i kiedy)*, s. 525 (tu 33 i 38 proc. w 1573 r., a w 1576 r. takie same wartości po uśrednieniu).

[178] Czyli bez Litwy, Prus Królewskich, Podlasia, Wołynia, Bracławszczyzny, Kijowszczyzny i Inflant.

[179] E. Kalinowski, *Kto (i kiedy)*, s. 525.

[180] Ibidem, s. 526.

[181] Obliczenia na podstawie: ibidem, s. 511–513 (liczba bazowa — 92, obecnych — 36).

[182] Obliczenia na podstawie: Ł. Wroniszewski, op. cit., s. 47, przyp. 51; E. Kalinowski, *Kto (i kiedy)*, s. 525, przyp. 179 (liczba bazowa — 85, obecnych — 35).

zazwyczaj, jeśli nie liczyć posłów „nadprogramowych". Ogólnie jednak zjazd warszawski trudno nazwać nielicznym. Widać to w relacjach kronikarzy, z których Orzelski napisał wprawdzie, że na początku przybyło niewielu uczestników, głównie Wielkopolanie, ale w ciągu ostatniego tygodnia sierpnia zjechali się inni, a potem sukcesywnie dołączali następni[183]. Heidenstein zaś podsumował obecność na zjeździe słowami: „[zebrano się w] bardzo licznym zgromadzeniu, jednak Litwini i Prusacy [byli] niemal nieobecni"[184] (to chyba nawiązanie do dwóch litewskich wysłanników). W podobnym tonie pisał Andrzej Dudycz do cesarza tuż przed rozpoczęciem zjazdu: „Ze wszystkich zatem części królestwa [państwa] posłano tam posłów prowincji [województw] (z wyjątkiem Litwinów), w znacznie większej liczbie niż kiedykolwiek wcześniej"[185]. Nie można chyba zatem drugiej konwokacji określać „kadłubową"[186], to miano pasuje bardziej do trzeciej, która zebrała się rok później[187]. Warto natomiast zastanowić się, czy uchwały podjęte w Warszawie we wrześniu 1574 r. zostały ostatecznie zaakceptowane przez poszczególne ziemie Rzeczypospolitej (lub chociaż tylko Korony).

## Druga konfederacja warszawska i jej znaczenie

Już na początku obrad drugiej konwokacji stanęła sprawa prawomocności jej samej i mających na niej zapaść decyzji wobec absencji znacznej części ziem Rzeczypospolitej, zwłaszcza Litwy i Prus[188]. Przyjęto zdanie o legalności zjazdu i właściwym jego zwołaniu, skoro przyznali to w swym liście Litwini, Prusacy zaś swoim nieprzybyciem, choć powiadomieni, sami wykroczyli przeciwko prawu[189]. Pojawienie się wątpliwości w tej kwestii skłoniło obradujących do silniejszego ugruntowania owej prawomocności, czego najlepszym sposobem miała stać się

[183] Ś. Orzelski, op. cit., s. 246, 260, 263.

[184] R. Heidenstein, *Rerum Polonicarum*, s. 64: „frequentissimo conventu, Lithuanis tamen et Prussis fere absentibus". Tłumaczenie: „Zjazd był liczny, ale Prussaków i Litwinów nie wielu" (idem, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Ksiąg XII*, t. 1, tłum. z jęz. łac. M. Gliszczyński, oprac. W. Spasowicz, Petersburg 1857, s. 159) nie oddaje właściwego znaczenia.

[185] A. Dudycz do Maksymiliana II, Kraków, 22 VIII 1574, w: A. Dudithius, op. cit., p. 3, s. 229: „Ex omnibus igitur regni partibus nuntii provinciarum illuc mittuntur (exceptis Lithvanis), multo plures numero quam umquam antea".

[186] VC 2/1, s. 335.

[187] E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 257–258.

[188] Ś. Orzelski, op. cit., s. 256; P. Rybak, op. cit., s. 32.

[189] Ś. Orzelski, op. cit., s. 258.

konfederacja[190]. Ta była gotowa we wstępnym projekcie opracowanym przez senat już 11 września, lecz kolejny tydzień zajęło uzgadnianie ostatecznej treści z posłami[191]. Kwestia jej aprobowania przez poszczególne sejmiki wyglądała różnie. Jak wiadomo, Litwa i Prusy ją odrzuciły[192]. W pozostałych województwach Królestwa poparcie dla konfederacji było szerokie, choć nie całkowite. O jej przyjęciu rzadko pisano wprost (może nie widziano takiej potrzeby?). Świadectwa aprobaty konfederacji odnajdujemy w uchwałach późniejszych sejmików (poświęconych zazwyczaj sprawom sądownictwa) lub — jeśli ich nie posiadamy — w krótkich notatkach dodawanych przy zapiskach datujących wpisy w księgach sądowych. Jej akt zawiera zresztą kompromisowy zapis dopuszczający zarówno sądy zwyczajne, jak i kaptury[193], toteż kwestia przyjętego modelu sądownictwa nie świadczy o tym, czy dany samorząd uznał ją, czy nie. Mimo to widać pewną korelację między dzielnicami rządzącymi się w sposób właściwy interregnum (Małopolska, Wielkopolska, Ruś) i pozostałymi (Litwa, Mazowsze)[194] a ich stosunkiem do ogółu uchwał warszawskich.

Wśród popierających konfederację można wskazać województwa: krakowskie[195], poznańskie i kaliskie[196], sandomierskie[197], ruskie[198] oraz podlaskie[199]. W kwestii sądownictwa do decyzji zapadłych w Warszawie odnosiły się także lubelskie[200], bełskie[201] i sieradzkie[202]. Dwa ostatnie

[190] Ibidem, s. 262.

[191] Ibidem, s. 266, 268.

[192] P. Rybak, op. cit., s. 39–41.

[193] Konfederacja 1574, AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 681.

[194] E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 65.

[195] Laudum woj. krakowskiego, Proszowice, 15 XI 1574, ASWK, t. 1, s. 43–44.

[196] Laudum woj. poznańskiego, Środa, 29 X 1574, ASWP, t. 1, s. 20.

[197] Laudum woj. sandomierskiego, Opatów, 18 IV 1575, BPAU-PANKr., nr 8338, s. 7.

[198] Zapiska datacyjna, Przemyśl, 5 X 1574, Центральний державний історичний архів України (Lwów), f. 14 (księgi ziemskie przemyskie), op. 1, nr 32, k. 1: „vigore confederationum seu laudi, primum in conventu particulari Leopoli per omnes status et ordines Pallatinatus Russiae, demum in conventu generali Warschaviensi per omnes dignitarios spirituales et saeculares, nuntiosque totius Regni Poloniae [– –] factae et constitutae"; Zagajenie sądów generalnych woj. ruskiego, Lwów, 28 II 1575, AGZ, t. 20, s. 29.

[199] Konfederacja woj. podlaskiego, Drohiczyn, 13 I 1575, AGAD, Księgi grodzkie mielnickie, nr 1, k. 77.

[200] Zapiska datacyjna, Urzędów, 18 X 1574, AP Lublin, Księgi ziemskie urzędowskie, nr 25, k. 176: „vigore confederacionis generalis tam pallatinatus Lublinensis, quam eciam generalis Warssaviensis".

[201] Laudum woj. bełskiego, Bełz, 30 XI 1574, ASWB 1572–1655, s. 27.

[202] Zapiska datacyjna, Sieradz, 18 X 1574, AGAD, KGiZSier. Castrensia Siradensia. Inscriptiones, nr 70, k. 83 (o sądach odbywających się „vigore convocationis generalis Warssaviensis").

województwa szykowały się też pod Stężycę, co świadczy o przyjęciu „warunku warszawskiego”[203]. Sieradzanie sprzeciwili się również protestacji, zaniesionej do ich grodu w imieniu prymasa, przeciwko konfederacji jako podważającej także ich własną uchwałę dotyczącą sądownictwa[204]. W Łęczycy odbył się sejmik listopadowy (11 XI 1574), który ustanowił sąd *ultimae instantiae*[205], a zatem również można przyjąć, że przynajmniej w tej kwestii tutejsza szlachta była posłuszna uchwałom warszawskim. Łęczycanie i Lublinianie ostatecznie także stawili się na zjeździe stężyckim, podobnie jak reprezentacja województw wołyńskiego i rawskiego[206].

Trudno uchwycić właściwy stosunek szlachty płockiej do postanowień warszawskich. Chociaż odbyła sejmik „sądowniczy” w listopadzie i uznała zjazd pod Stężycą, na który wybrała posłów, to poleciła im dalej trzymać stronę Henryka: „co nabliżej się przychylając poselstwu K.J.M. in medio nostri przyniesionemu”[207].

Sytuacja w województwie mazowieckim była złożona. W ziemi łomżyńskiej, wybierając dwóch posłów na sejmik generalny do Warszawy po konwokacji — jednego jako reprezentanta miejscowych urzędników, a drugiego pozostałej szlachty, każdemu z nich dano inną instrukcję. Pierwszy, podsędek zambrowski Marcin Mężyński, miał dopilnować, „żeby to wszytko skutecznie doszło i dzierżono było, co jest postanowiono w Warszawie, gdyż to jest już opatrzono i obwarowano”[208]. Drugi zaś, starosta mirachowski Jakub Szczawiński, otrzymał polecenie zabiegania o to, „aby sądy [– –] starym dawnym obyczajem wedle statutu mazowieckiego byli sądzone; na inaksze nie zezwolić”[209]. Podczas gdy Mężyński winien domawiać się o kształt sądów *ultimae instantiae* województwa na generale, Szczawiński przeciwnie — miał oponować przeciwko tymże, gdyż jego wyborcy chcieli, aby „ordo senatorius regni na sejmie one odprawował”[210]. Jak widać, uchwała była przykładem „łączenia ognia z wodą”, gdzie pomimo w istocie „rozdwojenia” sejmiku w imię kompromisu wybrano

[203] Laudum woj. bełskiego, Bełz, 11 IV 1575, ASWB 1572–1655, s. 32; Laudum woj. sieradzkiego, Szadek, 19 XI 1574, BPAU-PANKr., nr 8342, s. 42.

[204] *Uchańsciana*, t. 4, s. 345.

[205] W. Zakrzewski, op. cit., s. 174, przyp. 1 (na podstawie nieznanego dziś prywatnego rękopisu).

[206] Ś. Orzelski, op. cit., s. 325, 331, 349.

[207] Laudum woj. płockiego, Raciąż, 3 V 1575, BPAU-PANKr., nr 8336, k. 34; E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 72; patrz P. Rybak, op. cit., s. 39.

[208] Laudum z. łomżyńskiej, Łomża, 11 XI 1574, BPAU-PANKr., nr 8331, k. 9.

[209] Ibidem, k. 9v.

[210] Ibidem.

posłów z obu przeciwstawnych opcji. A zatem zawarty na początku aktu passus, że przyjęty został „czyniąc dosyć we wszytkiem postanowieniu warszawskiemu w warunku opisanemu i przyjmując formam iudiciorium ultimae instantiae z Warszawy przez posły przyniesioną”[211], odnosił się tylko do pierwszej „partii”. Inna ziemia mazowiecka — liwska, chociaż zgodziła się na sądy *ultimae instantiae*, „czyniąc też dosyć temu stanowieniu warszawskiemu”[212], jednocześnie zapisała w tej samej uchwale: „O tem się też wszyscy solenniter protestujemy, że na konfederacyją w Warszawie na tymże to zjeździe przeszłym warszawskim uczynioną nie zezwalamy, ani chcemy zezwolić do gardł [!] naszych pod wiarą i poczciwością, gdyżeśmy na nią nigdy nie zezwalali, ani posłom swym tegośmy zlecali; i owszem, o niej nie chcemy nic wiedzieć”[213]. Z kontekstu wynika, że mowa tu najprawdopodobniej o wciągniętym do drugiej konfederacji zapisie o pokoju religijnym, a może również o ultimatum danym królowi w sprawie powrotu. Ziemia zakroczymska na sejmiku „świętomarcińskim” 1574 r. także przychyliła się do uchwały o sądach *ultimae instantiae* przyniesionej z konwokacji, lecz nie odniosła się do pozostałych kwestii poruszonych przez akt konfederacki[214]. Może i tutaj panowała nieufność do „warunku warszawskiego”, skoro jeszcze w kwietniu 1575 r. sejmik w Zakroczymiu nie wypowiadał się na temat wyruszenia pod Stężycę, a jedynie nakazywał swoim obywatelom stawić się do punktu zbornego Mazowszan między Zastowem i Grochowem pod Warszawą[215]. Inaczej zachowała się szlachta różańska, która już 11 listopada 1574 r. wybrała posłów zarówno na generał mazowiecki, jak i przyszłoroczny zjazd pod Stężycą[216].

Widać zatem, że Mazowsze nie stanowiło w tym czasie „henrycjańskiego monolitu”, lecz prezentowało różne postawy, przy czym różnice zdań mogły zdarzać się między ziemiami lub nawet w granicach tej samej. Zachowanie Mazowszan pokazuje też, że można było przyjąć postanowienia konfederacji tylko częściowo, pragmatycznie, we fragmencie dotyczącym sądownictwa, choć np. wojewoda mazowiecki w swoich czynnościach odnosił się do jej innych postanowień[217]. Chociaż

[211] Ibidem, k. 9.

[212] Laudum z. liwskiej, Liw, 11 XI 1574, ibidem, nr 8322, k. 25v.

[213] Ibidem, k. 26.

[214] Laudum z. zakroczymskiej, Zakroczym, 11 XI 1574, ibidem, nr 8353, k. 35v.

[215] Takież laudum, Zakroczym, 23 IV 1575, ibidem, k. 36–36v.

[216] Laudum sejmiku z. różańskiej, Różan, 11 XI 1574, ibidem, nr 8337, k. 4–5.

[217] Zeznanie woźnego i szlachty o dostarczeniu pisma S. Ławskiego do S. Kryskiego ws. konfliktu z P. Chądzyńskim, Warszawa, 21 X 1574, AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 786–787; Zeznanie tychże woźnego i szlachty o protestacji w tejże sprawie, Warszawa,

całe Mazowsze miało później pod Stężycą swoich przedstawicieli[218], to przykład Płockiego dowodzi, iż sama obecność tam nie równała się jeszcze (całkowitej) akceptacji uchwał warszawskich.

Przeprowadzenie zjazdu stężyckiego oraz stosunkowo duża na nim frekwencja z jednej strony stanowią potwierdzenie wagi decyzji podjętych na drugiej konwokacji, z drugiej jednak — jak widzieliśmy wyżej — nie muszą świadczyć o ich aprobowaniu w całości przez wszystkich obecnych. Niemniej jednak zgromadzenie rozpoczęto uroczystym odczytaniem aktu konfederacji wrześniowej[219]. Pod Stężycą stawiła się reprezentacja większej części Korony, za wyjątkiem Prus Królewskich i Kujaw oraz województw południowo-wschodnich[220]. Nie wiadomo, jak zachowały się posiadające odrębne sejmiki ziemie dobrzyńska i wieluńska. Tym razem przybyli Litwini, chociaż przyjęli taktykę podważania kompetencji tego zgromadzenia i legalności konfederacji[221]. Prusacy zaś wysłali poselstwo w osobach kasztelana chełmińskiego Jana Dulskiego oraz starosty golubskiego Krzysztofa Kostki, którym powierzono instrukcję negującą prawomocność uchwał warszawskich[222]. Po raz kolejny nic nie wiemy o udziale Inflantczyków — prawdopodobnie skupieni byli wtedy na zagrożeniu moskiewskim[223]. Natomiast Podolanie pozostali w domach ze względu na groźbę najazdu tatarskiego[224] i wydaje się, że podobnie uczynili też ich sąsiedzi: Kijowianie i Bracławianie[225].

Osobliwy był przypadek Kujaw, skąd — pomimo uchwalenia pospolitego ruszenia na zjazd stężycki — ostatecznie nikt nie przyjechał z powodu

---

21 X 1574, ibidem, k. 789–791; S. Ławski do S. Bogackiego i W. Kłodzińskiego w tejże sprawie, Ławy, 3 XI 1574, ibidem, k. 819–819v; tenże do szlachty ciechanowskiej i zakroczymskiej, Ławy, 3 XI 1574, ibidem, k. 819v–821.

[218] Ś. Orzelski, op. cit., s. 349 (w kole „secesjonistów" wybrano 10 deputatów mazowieckich, po jednym dla każdej ziemi).

[219] Ś. Orzelski, op. cit., s. 301; P. Rybak, op. cit., s. 83.

[220] E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 184.

[221] Ibidem, s. 186, 190; patrz P. Rybak, op. cit., s. 128: „[Litwini] przybywając na pole wyborów [tj. pod Stężycę] faktycznie poddali się oni postanowieniom konwokacji, której formalnie nie uznawali".

[222] Stany Prus Królewskich do stanów koronnych i litewskich zgromadzonych pod Stężycą, Malbork, 28 IV 1575, AP Gdańsk, AmGd., nr 300/29/27, k. 167v–168; Ś. Orzelski, op. cit., s. 311.

[223] Instrukcja żołnierzy garnizonu w Parnawie dla jej posłów do szlachty inflanckiej zebranej w obozie pod Salis, Parnawa, 29 IV 1575, BC, nr 84, s. 107–110; Pismo szlachty inflanckiej do księcia kurlandzkiego G. Kettlera, Wenden (Kieś), 3 V 1575, ibidem, s. 111–113.

[224] Ś. Orzelski, op. cit., s. 331; W. Zakrzewski, op. cit., s. 325–326; E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 184.

[225] H. Litwin, *Kijowszczyzna*, s. 401.

sporu o sól z resztą Wielkopolski. Szlachta, zamiast ruszyć pod Stężycę, zbrojnie rozgrabiła dostawy tego strategicznego towaru przybyłego Wisłą, zyskując sobie uzasadnioną niechęć mieszkańców sąsiednich ziem, którym odtąd dokuczał niedostatek „białego złota”[226]. Kujawiacy nie przybyli zatem, obawiając się raczej odium tego niegodnego czynu, a nie była to kwestia związana bezpośrednio z uznaniem lub nie konfederacji.

Ten ostatni problem wypłynął dość szybko podczas obrad, przede wszystkim z powodu pretensji litewskich[227]. Po długich deliberacjach pod koniec maja Litwini zaprezentowali nawet pismo stwierdzające podporządkowanie się uchwałom warszawskim, lecz ostatecznie cofnęli się pod wpływem Jana Chodkiewicza i Mikołaja Radziwiłła „Rudego”[228]. Drugą konfederację warszawską podważał prymas Jakub Uchański, obstając przy panowaniu Henryka[229]. Można się domyślać, że częścią jego motywacji było też potwierdzenie przez nią tej pierwszej, łącznie z zapisem o pokoju religijnym. Inny znany jej przeciwnik, Krzysztof Warszewicki, akcentował później w jednym ze swoich pism niewłaściwy sposób zwołania konwokacji i brak zgody na uchwały warszawskie ze strony Litwinów i Prusaków[230].

Pod Stężycą rozważano zatem, czy wobec tego wydać wyrok detronizacji Walezego i czy wzmocni on legalność konfederacji, czy też przeciwnie — ze względu na jej dostateczną wagę nie jest już potrzebny[231]. Spór o to stał się właściwie bezpośrednim powodem „rozerwania” zjazdu stężyckiego, gdyż szlachta dojrzała w zwolennikach ferowania owego dekretu — głównie senatorach — stronników cesarskich, którzy celowo przewlekali obrady, dążąc do rozjechania się braci szlacheckiej i przeprowadzenia wyboru Habsburga[232]. Tak więc ostateczne fiasko zjazdu

---

[226] Ś. Orzelski, op. cit., s. 292–293, 311.

[227] Ibidem, s. 304–305.

[228] Ibidem, s. 323–327; patrz też: Diariusz zjazdu stężyckiego (fragment) (dalej: Diariusz), BC, nr 84, s. 126–128, 134; Relacja senatora koronnego z tegoż zjazdu (dalej: Relacja), ibidem, s. 150.

[229] Ś. Orzelski, op. cit., s. 313, 318; Relacja, s. 147, 149; patrz też: Protestacja w imieniu J. Uchańskiego przeciwko konfederacjom i nowym sądom, Sieradz, 8 I 1575, w: *Uchańsciana*, t. 4, s. 342–345.

[230] K. Warszewicki, *De rebus in Polonia gestis in regem eligendo*, w: idem, *Niewydane pisma, listy do znakomitych ludzi, tudzież inne dokumenty* [– –], wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1887, s. 45.

[231] Ś. Orzelski, op. cit., s. 324, 327, 328–329, 332–333; Diariusz, s. 137; Relacja, s. 151, 153–154; patrz też: Diariusz zjazdu stężyckiego, AP Gdańsk, AmGd., nr 300/29/27, k. 179v, 184v, 186–187v; P. Rybak, op. cit., s. 107–112.

[232] Ś. Orzelski, op. cit., s. 330; E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 188; P. Rybak, op. cit., s. 113–114.

stężyckiego było częściowo wynikiem sporu o drugą konfederację warszawską i kwestię detronizacji Henryka na jej podstawie. Paradoksalnie dopiero trzecia konwokacja, choć wyjątkowo nieliczna, faktycznie usankcjonowała utratę tronu przez Francuza i wyznaczyła elekcję, a przez to — siłą rzeczy — uznała ważność ultimatum warszawskiego sprzed roku[233].

Sam „warunek warszawski" (odroczenie ogłoszenia bezkrólewia w przypadku powrotu Henryka) nie zamyka w sobie całego znaczenia drugiej konfederacji warszawskiej. Jak wspomniałem wyżej, podejmowała ona także ważki problem sądownictwa — zarówno nowych sądów *ultimae instantiae*, jak i działania wszystkich innych, co miało służyć zachowaniu bezpieczeństwa wewnętrznego. I chociaż nie do końca spełniła pokładane w niej nadzieje pod tym względem — o czym świadczy m.in. postawa szlachty sieradzkiej wobec możnego „gwałtownika", swojego wojewody Olbrachta Łaskiego[234] — historycy chyba zbyt surowo oceniają jej skutki, gdyż trzeba zauważyć, że mimo licznych aktów przemocy, przede wszystkim różnego rodzaju porachunków o królewszczyzny[235], ostatecznie nie doszło do starć na większą skalę, a szczególnie wojny domowej. W tym kontekście warto też zwrócić uwagę na potwierdzenie przez drugą konfederację zapisów pierwszej o pokoju „między rozróżnionymi w wierze". Mimo ataku katolików na tzw. bróg w Krakowie[236] oraz incydentu w Warszawie[237], w skali całego państwa nie doszło do większych waśni o podłożu religijnym. Rzeczpospolita, pomimo ostrego kryzysu władzy na skutek potajemnego odjazdu Walezego, uniknęła losu jego ojczyzny, Francji, czy sąsiednich Niderlandów, rozdzieranych

---

[233] E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 191, 258; P. Rybak, op. cit., s. 178–179. Według pisma P. Zborowskiego wypowiedzenie posłuszeństwa Henrykowi i ogłoszenie bezkrólewia przez obu marszałków koronnych miało miejsce jeszcze pod Stężycą, P. Zborowski do szlachty woj. krakowskiego, b.m., VII 1575, BC, nr 84, s. 299; por. Diariusz, BC, nr 84, s. 137. W uniwersale zwołującym elekcję J. Uchański nie wspomniał ani o tym, ani o „warunku warszawskim", tenże uniwersał, Warszawa, 4 X 1575, w: *Uchańsciana*, t. 5, 1895, s. 776–777; por. W. Zakrzewski, op. cit., s. 367 (tu zdanie autora, że w ten sposób „wyrzekano się konfederacyi z przeszłego roku").

[234] Relacja o przyjęciu poselstwa szlachty sieradzkiej, Kraków, 10 XII 1574, ANK, KGKr. Rel., nr 2, s. 736–740; W. Zakrzewski, op. cit., s. 182–189.

[235] P. Rybak, op. cit., s. 42–45.

[236] Ibidem, s. 45–46.

[237] Ewangelicy na czele z wojewodą rawskim A. Gostomskim powoływali się m.in. na drugą konfederację w protestacji przeciwko władzom Starej Warszawy z 6 XI 1574, AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 822–822v; patrz G. Schramm, *Problem Reformacji w Warszawie w XVI wieku*, PH 54, 1963, 4, s. 562–563; *Dzieje protestantyzmu w Polsce. Przewodnik archiwalny*, oprac. E. Alabrudzińska i in.., Toruń 2001, s. 352 (tu o edykcie miejskim z 23 października 1574 przeciw niekatolikom).

w owym czasie przez krwawe konflikty z religią w tle. Były też jeszcze inne, pośrednie, skutki przyjęcia konfederacji, z których jeden, dotyczący sporu Litwy z Koroną o ziemie inkorporowane w 1569 r., wskazał Chodkiewicz w liście do Radziwiłła „Rudego": „tymi kaucyjami ich artykułów droga się zagradza naszym o Wołyń i Podlasze protestacyjam"[238].

Druga konfederacja stanowiła równocześnie potwierdzenie postanowień pierwszej oraz artykułów henrykowskich, dlatego porównując ich treść, wypada przede wszystkim wskazać nowe elementy, które wnosi akt z 1574 r. Widać tu zatem większe skupienie się na ewentualnych przeciwnikach uchwały i sankcjach przeciwko nim wymierzonych, słusznie przeczuwając opór wobec niej ze strony nieobecnych. Rzecz jasna, *novum* jest ultimatum wystosowane wobec króla w „warunku warszawskim" — wszak w 1573 r. tron jednoznacznie wakował. Zapis o formie sądów *ultimae instantiae* oraz dający województwom możliwość wyboru trybu sądownictwa przypomina w znacznej mierze passus z pierwszej konfederacji: „sprawiedliwości porządek taki w mocy zachowujemy, jaki sobie które województwo doma spólnie postanowiło, abo jeszcze postanowi zgodnie"[239]. Odniesiono się także do kwestii *compositio inter status*, którą w 1573 r. odraczano na zjazd elekcyjny, a teraz na stężycki, lecz wcześniej województwa i ziemie miały wybrać swoich wysłanników na planowany synod prowincjonalny Kościoła katolickiego, a ci winni potem zdać relację z negocjacji tamże podejmowanych. Dalej w 1574 r. poświęcono sporo miejsca kwestiom związanym ze sporami o królewszczyzny, czego wprawdzie nie było w pierwszej konfederacji warszawskiej, ale zajmowano się tym w uchwale wielkopolskiej z Koła (1572)[240]. Ponowiono przepis o fataliach i preskrypcjach oraz o aprobowaniu wpisów wniesionych do ksiąg po śmierci Zygmunta Augusta, a teraz również w czasie nieobecności Henryka. Zawarto tu ponadto postanowienie o sejmikach, które miały się zebrać po konwokacji, co w 1573 r. regulował osobny dokument[241]. Nowym elementem było też danie możliwości wyboru surogatorów w miejsce zmarłych urzędników. Zajęto się także kwestią leżenia ksiąg oraz egzekwowania wyroków powołanych do życia sądów *ultimae instantiae*.

Można zatem uznać, iż teksty obu konfederacji warszawskich różniły się głównie tym, że w 1574 r. wydano uchwały podjęte przez

[238] J. Chodkiewicz do M. Radziwiłła „Rudego", Kowno, 30 IX 1574, AGAD, AR, dz. V, nr 2044, s. 74.

[239] Konfederacja generalna, Warszawa, 28 I 1573, VC 2/1, s. 307.

[240] „Uchwała zjazdu województw wielkopolskich w Kole 15 października 1572 r.", ASWP, t. 1, s. 5.

[241] Artykuły uchwalone na konwokacji, Warszawa, 18 I 1573, w: *Zbiór pamiętników do dziejów polskich*, wyd. W.S. de Broel-Plater, t. 3, Warszawa 1858, s. 26–27.

zjazd w jednym dokumencie, a nie jak poprzednio osobno konfederację, a osobno „artykuły". Podobnie natomiast postąpiono w przypadku obwieszczenia o następnym zjeździe ogólnokrajowym, wobec czego zarówno w 1573, jak i w kolejnym roku zastosowano odrębne krótkie i zwięzłe teksty o charakterze przede wszystkim informacyjnym[242].

*

Powyżej starałem się wykazać, że konwokacja warszawska 1574 r. niesłusznie była w przeszłości postponowana przez rodzimą historiografię, ze szczególnym uwzględnieniem pominięcia uchwalonej przez nią konfederacji w wydawnictwie *Volumina Constitutionum*. Poniższa edycja ma służyć uzupełnieniu tego braku. Dodatkowo zamieszczono nieznane skądinąd obwieszczenie o zjeździe stężyckim, również zaczerpnięte z ksiąg grodzkich warszawskich.

## Aneks: edycja źródłowa

W przygotowanym poniżej wydaniu źródeł zastosowałem się do reguł instrukcji wydawniczej zredagowanej przez Kazimierza Lepszego[243], jednak z pewnymi wyjątkami. Nie zmodernizowałem i nie skorygowałem niektórych zwrotów właściwych szesnastowiecznej polszczyźnie. Pozostawiłem w tekście formy bez „e", typu „pirwej", „niktórzy" itd., a także końcówki na „-em", jak w „teraźniejszem", „będącem" itd. Zachowałem formy z obocznym „a", typu „zjaździe", „zjachać", „namowam", „Radam" oraz z „ę" i „ą", jak „zamięszawać", „obowięzujemy", „napominąć", bez początkowego „w" — „spólnie", „spół" czy bez „j" — „Najaśniejszego", „przyść", „miesca", a także postaci archaiczne w rodzaju „ślachcicem", „wszytkim", „bydź", „potciwością", „umieszkał". Zmieniłem na ogólnopolskie brzmienie słowa z widocznym mazurzeniem, mogące pochodzić z oblaty warszawskiej, a nie z oryginalnego tekstu, będącego wszak wytworem koła ogólnopaństwowego, a nie lokalnego samorządu mazowieckiego, np. „wsech" na „wszech". Uwspółcześniłem formy „warschawski", „warschawska" na „warszawski", „warszawska". Zgodnie z zaleceniami instrukcji złożyłem słowa zapożyczone z łaciny, takie jak

[242] Obwieszczenie o elekcji, Warszawa, 22 I 1573, w: *Zbiór pamiętników*, s. 31; patrz też: Obwieszczenie o zwołaniu zjazdu stężyckiego, tamże, [18 IX] 1574, edycja tekstu poniżej.

[243] K. Lepszy, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł. XIX w.*, Wrocław 1953.

„konfederacyjej", „Francyjej" itp. Zrezygnowałem z podawania w przypisach wszystkich odmian tekstowych poszczególnych kopii, zwłaszcza tej z Biblioteki Narodowej (sygn. 3081/III), która ewidentnie została sporządzona niestarannie, być może częściowo spisana ze słuchu i posiada wiele przeinaczeń stylistycznych, które następnie były skreślane i poprawiane. Nie wpływa to jednak na merytoryczną treść dokumentu. Odnotowałem tylko najważniejsze z owych różnic, zmieniające sens danego passusu.

## 1. Konfederacja generalna po odjeździe króla Henryka, Warszawa, 18 IX 1574 r.

*Oryginał nieznany; Kopia 1: AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 679–683 (podstawa wydania) — oblata dokonana przez posłów ziemskich w księgach grodzkich warszawskich przed surogatorem starostwa warszawskiego ur. Mikołajem Wolskim, miecznikiem koronnym 18 IX 1574* [Sabbato ante festum Sancti Matei Apostoli et Evangelistae proximo a. D. millesimo quingentesimo septuagesimo quarto]*; Kopia 2: BN, BOZ, nr 1809, k. 13–16 — wypis oblaty warszawskiej; Kopia 3: ANK, KGKr. Relationes, nr 2, k. 564–571 — oblata oblaty warszawskiej dokonana przez ur. Mariana Przyłęckiego, sędziego grodzkiego i burgrabiego krakowskiego, posła woj. krakowskiego na konwokację, w księgach grodzkich krakowskich przed urzędem grodzkim 5 X 1574* [feria tercia post festum sancti Francisci proxima]*; Kopia 4: BN, 3081/III, k. 335–340; Kopia 5: BC, nr 83, s. 309–314 (odpis kopii 4); Kopia 6: BC, nr 83, s. 281–287 (tłum. niem.); Kopia 7: BnF, Cinq cents de Colbert, nr 338, s. 305–315 (tłum. łac.); Kopia 8: AP Gdańsk, AmGd., nr 300/29/27, k. 242–242v (fragment w tłum. łac.); Druk (Kopii 7): E. de Noailles, „Henri", t. 3, s. 605–609; Omówienie: Ś. Orzelski, „Bezkrólewia", s. 268–270.*

[*k. 679*] My, rady koronne duchowne i świeckie, także i posłowie od wszech ziem koronnych posłani oznajmujemy wszem wobec, komu to wiedzieć należy, tak teraźniejszem, jako i potem będącem, iż my przeglądając i opatrując niebezpieczeństwa, które by na Koronę za odjazdem K.J.M. przyść mogły, obyczajem i sposobem przodków swych, którzy takowe stanowienia czynić zwykli, spólnie, zgodnie i jednostajnie między sobą postanowiliśmy i uchwalili, a to zabiegając złości i uporowi[244] takich ludzi, którzy by postanowienia ku dobremu, spokojnemu R.P. jednostajnie i zgodnie uczynione targać, zamięszawać przeciwieniem[245] swojem, i rady królom przeciwko niem dodawać chcieli, a to tem sposobem, jeśliby kto na potem stanu któregokolwiek, bądź

[244] W Kop. 4: uporom.

[245] Tamże skreślono „przeczsie vziecim" i poprawiono na „przeczsie vzyęczim".

duchownego albo świeckiego, Radą Koronną albo ślachcicem będąc śmiałby i ważył[246] się oponować i szkodliwe rady czynić przeciwko postanowieniu sub interregno przez posły króla francuskiego [*k. 679v*] Karolusa niedawno zmarłego i Najaśniejszego K.J.M. Henryka poprzysiężonemu, także i tym artykułom, któreśmy in electione postanowili i posłom swem do Francyjej odnieść zlecili; artykuł inter dissidentes de[247] religione w konfederacyjej pirwszej tak in suo robore zostawując, jako pirwej był, gdyż się stan duchowny i niktórzy insi przeciw niemu się [*!*] protestowali; także i temu[248] postanowieniu, z którem na ten czas do K.J.M. ślemy, które pismem dostatecznie jest opisano[249] i do akt grodzkich warszawskich oddano; tudzież i innem wszytkim namowam na tem zjaździe przez nas zgodnie ku dobremu R.P. postanowionemu[250] konkludowanem, jako niżej opisane są, bądź w części albo we wszytkim przeciwić się śmiał, przeciwko temu co mówiąc i radząc, i ono wzruszając jakiemkolwiek sposobem wymyślnem, że takie wszytki i każdego z osobna któregokolwiek stanu i zawołania są i byliby, chcemy i mieć mamy ipso facto za bezecne, a zatem niegodne wszelakich prerogatyw albo ozdób wolności ślacheckich, dygnitarstw i urzędów wszelakich, tak iż takowem, jako gwałtownikom wolności i postanowienia naszego spólnego, żadne prawa na pomocy bydź nie mają, ale owszem, jem ku skazie i hańbie mają być obrócone. A kto by takiem za krewnością i za zachowaniem datkiem, radą, pomocą i innem [*k. 680*] sposobem któremkolwiek pomagać chciał, takowy każdy za takiegoż bezecnego ma bydź poczytan. A my wszyscy wobec i każdy z nas z osobna to Panu Bogu poprzysięgamy i przyrzekamy pod wiarą, cnotą i potciwością naszą, iż przeciwko takiem wszytkiem i każdemu z osobna, gdy się pokażą, powstaniemy, onych gardła i majętności zbawiemy, na Rzeczpospolitą ono obróciwszy, na wieczną pamięć ich bezecności. A iżby do takowego ruszenia i powstania tym snadniej przyść mogło, tedy jeśliby się który takowy na sejmie albo zjeździe jakiem wszej Korony albo też in senatu pokazał, tedy Rady Koronne i posłowie ziemscy tam coniunctim, quam divisim na takiego popierać mają nie tylko słowy, ale i mocą, egzekwucyją nad niem tamże in instanti przerzeczoną[251] czyniąc, jeśliby tam na tem zjeździe od niego to publice słyszano było. A jeśliby z delacyjej, aby go było pytano, znali się do tego albo nie. A jeśli się nie zna, tedy ma

[246] Tamże: ważyłby.
[247] Tamże: in.
[248] Tamże: temusz.
[249] Tamże zamiast „jest opisano" — „rospisano".
[250] Tamże: postanowionym.
[251] Kop. 1: przerzerzeczoną.

bydź wolen. Co także ma bydź zachowano na sejmikach powiatowych. A gdzieby Rady Koronne albo posłowie ziemscy nie chcieli, tedy rycerstwo wszytko, tak przeciwko Radam albo posłom, jako też i przeciwko takiem innem temu się sprzeciwiającem powstać ma, gardła i majętności ich wziąć. A gdzieby na sejmikach w województwach takowi znajdowali się, tedy wojewoda i starosta miesca onego ma rycerstwo przeciwko takiemu ruszyć. [*k. 680v*] A my pod cnotą, wiarą, przysięgą naszą i kaźnią przerzeczoną obowięzujemy się za takiem obwieszczeniem mocą ruszyć. A jeśliby wojewoda i starosta w tym niedbały albo sam taki był, tedy tejże winie podlec ma. A kasztelani z innemi dygnitarzmi toż uczynić będą powinni. A gdzieby więc wszytcy w tem niedbali byli, tedy wolno będzie ślachcicowi każdemu tego, na kogo by wiedział, publice na zjeździe opowiedzieć i nań instygować.

A iż teraźniejszy zjazd wszytkiej Koronie legitime jest złożony i tem wszytkiem, quibus interest, obwieszczony, zatem kto by kolwiek i prze jakąkolwiek przyczynę tu się nie znalazł, tedy już na tem, cośmy tu zgodnie postanowili przestawać ma i będzie powinien. A jeśliby kto niewiadomością albo niebytnością swą temu przeciwić się i rozrywać to chciał, przeciw takowemu i takowem, także i pomocnikom ich, której by kolwiek kondycyjej i preeminencyjej byli, takież powstać i takiemi winami, jako wyżej opisano, one karać pod tem obowiązkiem przysięgi i potciwości naszych obiecujemy sobie.

A iżby zgodne nas wszech postanowienie pod ten warunek podpadające wszem wiadome było, tak je opisujemy, iż naznaczyliśmy czas przyjazdu K.J.M. na dzień 12 maja w roku millesimo quingentesimo septuagesimo quinto [*1575*]. Na który czas gdyby K.J.M. nie przyjechał [*k. 681*] dla jakichkolwiek przyczyn, etiam quibusvis impedimentis miesca nie dawając, złożyliśmy sobie elekcyją pod Stężycą na tenże dzień, gdyż imminencyja Rzeczypospolitej pericula nullam patiuntur moram. Albo przyjechawszy wszystkiemu postanowieniu tam in parte, quam in toto, jako przez posły króla francuskiego, brata swego zmarłego i swe, tudzież też i przez posły nasze w artykulech na elekcyjej postanowionych podanemu i już poprzysiężonemu dosyć nie uczynił, a k'temu konfirmacyjej dostatecznej praw naszych nie dał, tedy pod przysięgą, wiarą i potciwością swą obowięzujemy się onego za pana nie przymować, nie dawając się uwodzić obietnicom żadnem i zadzierżaniem posłów, i przekładaniem czasów, to osobliwie warując, iż gdzie K.J.M. przyjachawszy wszytkiemu, jako się wyżej mianowało, dosyć uczyni, aby z nami w Koronie bytnością swą obecnie był powinien nie odjeżdżając mieszkać.

Formam publicorum iuditiorum ultimae instanciae jakiemkolwiek obyczajem, które województwo sobie postanowiło albo postanowi, także

i inne sądy albo kaptury, tak przy bytności K.J.M., jako i po odjeździe, cale dzierżeć obiecujemy z poprawą ich, będzieli potrzeba.

A iż są różnice między stanem duchownem i świeckiem, tedy vigore huius convocationis postanawiamy, że na przyszłych sejmikach obrać mamy z pośrodka siebie po dwu osobach, którzy na synod [*k. 681v*] blisko przyszły mają się zjachać, a spół o wszytkich krzywdach komponować z[*e*] stanem duchownem i to odnieść na dzień pro die [*!*] duodecima [*12*] mensis maii w Stężycy złożony.

A co się dotycze dóbr królewskich, tak starostw, zamków i wszelakich dzierżaw, gdyby kto przy bytności K.J.M., jako i po odjeździe, posesyją komu, którą miał, gwałtem odjął, tedy ukrzywdzony i wybity ma protestacyją wybicia swego w grodzie któremkolwiek uczynić a potem będzie powinien przed wojewodą miesca onego albo kasztelanem pirwszem po wojewodzie ziemie onej, in deffectu wojewody, pokazać posesyją swą i wybicie. A wojewoda albo kasztelan ma onego gwałtownika przez list swój otworzysty napominąć [*!*], który mu ma posłać i położyć przez woźnego i dwu ślachciców osiadłych na temże imieniu, z którego jest wybity, w tamtej ziemi, aby ukrzywdzonemu wedla tego postanowienia naszego dobra one, w które wjachał, wrócił i posesyją skuteczną dał do dwu niedziel, pod winą potciwości, gardła i majętności stracenia. A gdzieby na takie napominanie wojewodze albo kasztelańskie uczynić tego nie chciał, tedy wojewoda albo kasztelan ma dać wszytkiej ślachcie powiatu onego znać, a każdy za tem oznajmieniem powinien się będzie ruszyć, sub poena centum marcarum parti succumbenda. A gdzieby powiat zdołać nie mógł, tedy województwo wszytko przez uniwersał swój, który ma być rozumian za wici [*k. 682*], aby się wszyscy ruszyli, sub eadem poena przeciwko takiemu, który już ipso facto będzie infamis[252] i turbator pacis publicae et iurevictus. In absentia któregokolwiek ślachcica onego województwa sługa odprawić [*to*] na jego miescu może. A gdzieby tego wojewoda albo kasztelan uczynić nie chciał, a by to było nań słusznie dowiedziono, tedy in eandem poenam, jako i ten gwałtownik podpadnie, a przyległy wojewoda, do którego się ukrzywdzony uciecze tęż egzekwucyją ukrzywdzonemu nad gwałtownikiem będzie powinien z[*e*] ślachtą województwa swego, sub eadem poena infamiae, uczynić, ut supra. Jednak temu gwałtownikowi zachowuje się prawo czynić in foro competenti de potioritate iuris.

A gdzieby kto causam suam in exequutione rei iudicatae miał, wolno mu będzie actionem suam secundum tenorem decreti regii prosequi, nie przychylając się do tego postępku, który się w tej konfederacyjej opisuje.

[252] Po tym słowie w Kop. 1 skreślone: et iurevictus.

A co się dotycze fatalia albo preskrypcji wszelakich, ty [*!*] od śmierci K.J.M. nieboszczyka Augusta aż K.J.M. w Koronie mieć będziemy iść nie mają.

Iż też niektóre województwa odłożyły były na ten zjazd warszawski deliberacyją o sądziech, które zaś znowu już zgodzone i korygowane odnoszą do województw swoich, przeto uchwałą tego teraźniejszego zjazdu panowie wojewodowie albo kasztelani pirwszy mają złożyć spólne [*k. 682v*] zjazdy rycerstwu w województwach i w ziemiach swych na miescach zwykłych na dzień świętego Marcina [*11 XI*]. A wszak gdzieby już które województwo zjazd sobie naznaczyło albo ten czas uprzedzić i upośledzić chciało, tedy to temu postanowieniu nic szkodzić nie ma.

A iż w niektórych województwach [*z*] zupełna urzędników nie masz, na których ludzka sprawiedliwość należy, pozwalamy tego, aby na miesce urzędnika zmarłego inną osobę obrali na sejmikach dotąd, dokąd K.J.M. w Polsce będąc inszego nie da, jakoż już ziemia warszawska obrała sobie dla spraw grodzkich warszawskich surogatora[253], aby to wszytko, co do jurysdycyjej przerzeczonej warszawskiej należy w cale tego surogatora dochodziło dotąd[254], póko [*!*] K.J.M. starosty nie da.

Zapisy wszelakie grodzkie, które się kolwiek od śmierci króla Zygmunta Augusta działy i dziać aż do bycia K.J.M. w Koronie będą, w mocy swej zachowujemy.

Ksiąg leżenie w województwach wszytkich i ziemiach wedle zwykłych czasów aby się odprawowało.

A to, cokolwiek będzie przez ty [*!*] sądy ultimae instantiae osądzono, aby starostowie byli powinni egzekwować według remisyjej, sub poena in statutis [*k. 683*] descripta. A jeśli starosta tego powiatu sam będzie przesądzon, tedy według prawa vicinior capitaneus sub eisdem poenis na niem egzekwucyją czynić ma.

To wszytko zdzierżeć sobie obiecujemy pod temże obowiązkiem, który wyżej w temże postanowieniu naszem opisany jest.

Na czego lepszą pamięć i pewność pieczęciśmy swe przycisnęli i do akt grodzkich warszawskich wwieść podali.

Actum et datum in convocatione generali Warschowiensi die 15 mensis septembris [*IX*] anno domini millesimo quingentesimo septuagesimo quarto [*1574*][255].

---

[253] Został nim Mikołaj Wolski.

[254] Po tym słowie w Kop. 1 skreślone: dokąd.

[255] W tekście dołączonym do oblaty w Kop. 1 dodano: „Subscriptiones vero inter sigilla huiusmodi fuere imieniem jm. ks. b[iskupa] kujawskiego, jako inni ichm. biskupi, Petrus Myskowski, episcopus Plocensis subscribit citra praeiudicium sanctae religionis

## 2. Obwieszczenie o zwołaniu zjazdu stężyckiego, Warszawa, [18 IX] 1574 r.

*Oryginał nieznany; Kopia: AGAD, KZiGWarsz., nr 88, k. 688–688v (podstawa wydania) — oblata dokonana przez posłów ziemskich w księgach grodzkich warszawskich przed surogatorem starostwa warszawskiego ur. Mikołajem Wolskim, miecznikiem koronnym 18 IX 1574* [Sabbato ante festum Sancti Matei Apostoli et Evangelistae proximo a. D. millesimo quingentesimo septuagesimo quarto][256].

[*k. 688*] Edykt ichm. Panów Rad koronnych na konwokacyjej warszawskiej na dzień św. Bartłomieja [*24 VIII*] będącej 1574.

Ichm. Panowie Rada koronna, tak duchowna, jako i świecka, ze wszytkich państw, którzy się tu do Warszawy na tę konwokacyją zjechali postanowić raczyli miejsce i czas sejmu walnego na dzień [*k. 688v*] dwunasty miesiąca maja w Stężycy roku przyszłego, na który przez list i posły swe, i także od rycerstwa wzywają K.J.M. i czekać będą, aby przyjachać ze Francyjej do Królestwa Polskiego raczył, jako o tym szerzej list ichm. tę konfederacyją obmawia. A gdzieby więc J.K.M. przyjachać nie raczył, na czas namieniony, tedy już na tenże czas i miejsce to u Stężyce składać raczą i składają elekcyją na obieranie nowego pana i króla wedle praw i przywilejów. Kto by tedy na ten dzień wyżej mianowany bydź umieszkał albo nie przyjachał, tedy ci, którzy się zjadą moc mieć będą tej sprawy elekcyjej dalej postępić nie czekając nikogo, a niebytność czyjaśkolwiek zaczętych rzeczy przeszkadzać ani wzruszać nie może i to ichm. publikować rozkazać raczyli.

---

catolicae et libertatis ecclesiasticae, de quo solenniter protestor; Albertus Starorzebski [*!*], episcopus Chelmensis, hac conditione uti reverendus [*episcopus*] Plocensis, cuius sententiam in omnibus iis conditionibus sequutus sum subscribo et sigillo meo munio; ego quoque Laurentius Gosliczki nomine reverendissimi episcopi Cracoviensis ita sigillum aprimo, ut non sit, neque esse debeat derogatum religioni catolicae et libertati iurique ecclesiasticae; Andreas Zborowski, ma[*r*]s[*z*]ał[*e*]k manu propria subsripsit". Patrz „List senatorów litewskich do senatorów koronnych w odpowiedzi na misję Jakuba Woronieckiego po konwokacji warszawskiej, Wilno, 29 X 1574 r.", w: *Akta zjazdów*, t. 1, s. 104: „Posłaliście też nam Konfederacyją [--] za trzydziestoma trzema pieczęci z napisem ręku wm. m(iło)ściwy ks(ięże) biskupie płocki i chełmski. Wszakoż jaka protestacyja, tamże napis ręki ks(ię)dza Goślickiego, imieniem jm. ks(iędza) biskupa krak(owskiego, z takowąż protestacyją".

[256] Nagłówek oblaty*:* „Edykt abo postanowienie ichm. Panów Rad koronnych na konwokacyjej warszawskiej miejsca i czasu sejmu walnego w Stężycy ku inserowaniu na piśmie podane w ty [*!*] słowa".

## The Second in the Shadow of the First: On the 1574 Convocation Sejm and the Warsaw Confederation

The secret departure of King Henry Valois for France left the Polish-Lithuanian Commonwealth in a difficult position. To improve the state's situation, a general convention, known as the Second Warsaw Convocation (August–September 1574), was convened. Among the assembled, deep divisions emerged over whether to declare an interregnum, the format of the courts during the ruler's absence, and the establishment of appellate courts (*ultimae instantiae*). Decisions on these matters were reached through compromise, granting the King time until May 1575 to return (the so-called Warsaw Condition) and allowing individual provinces and districts to settle judicial matters at the local (particular) level. These decisions were announced in an act adopted under the Confederation bond. This act also addressed other matters, including the repetition of the provision on religious peace from the analogous 1573 document and the allowance for appointing surrogates to vacant offices. New sources have enabled an update to knowledge of the participants in the 1574 Warsaw Convocation. Consequently, the names of 34 senators and 71 deputies present in Warsaw have been identified, significantly increasing the number known to date compared with previous research. Therefore, it seems unjustified to call the Convocation "truncated", despite the absence of the Grand Duchy of Lithuania (apart from two observers) and Royal Prussia. It is also difficult to justify omitting the Warsaw Confederation of 18 September 1574 from the publication of the *Volumina Constitutionum*. The attached source edition of this document complements this omission.

## Bibliografia

### Edycje źródłowe

*Acta Nuntiaturae Polonae*, t. 9, vol. 1, red. Miroslaus Korolko, Henricus Damianus Wojtyska, Fundatio Lanckoroński, Romae 1994.

*Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, t. 20: *Lauda sejmikowe*, t. 1: *Lauda wiszeńskie 1572–1648 r.*, oprac. Antoni Prochaska, Skład Główny Seyfartha i Czajkowskiego, Lwów 1909.

*Akta poselskie i korespondencje Franciszka Krasińskiego 1558–1576*, oprac. Ignacy Janicki, wyd. Władysław Krasiński, nakładem Ordynacji Krasińskich, Kraków 1872.

*Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: *1572–1632*, cz. 1: *1572–1616*, wyd. Włodzimierz Dworzaczek, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1957.

*Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572–1655*, wyd. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2020.

*Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1, wyd. Stanisław Kutrzeba, Skład Główny Gebethner i Wolff, Kraków 1932.

*Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, wyd. Wiesław Bondyra, Henryk Gmiterek, Jerzy Ternes, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013.

*Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, oprac. Henryk Lulewicz, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2006.

*Archiwum Jana Zamoyskiego kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*, t. 1, wyd. Wacław Sobieski, nakładem Maurycego Zamoyskiego, Warszawa 1904.

Bielski Marcin, [Bielski Joachim], *Kronika polska*, t. 3, K. Pollak, Sanok 1856.

Dudithius Andreas, *Epistolae*, p. 3, red. Lech Szczucki i in., Argumentum, Budapest 2000.

Fredro Andrzej Maksymilian, *Gestorum populi Poloni sub Henrico Valesio, Polonorum postea vero Galliae rege*, tłum. Józef Macjon, oprac. Marek Tracz-Tryniecki, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2019.

Heidenstein Reinhold, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Ksiąg XII*, t. 1, tłum. z jęz. łac. Michał Gliszczyński, oprac. Włodzimierz Spasowicz, Bolesław Maurycy Wolff, Petersburg 1857.

Heidenstein Reinhold, *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, sumptibus Caspari Wächtleri, typis Johannis Andreae, Francofurti ad Moenum 1672.

Jabłonowski Aleksander, *Ziemie ruskie. Wołyń i Podole*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1889 (Źródła dziejowe, t. 19: Polska pod względem geograficzno-statystycznym, t. 8).

*Kancelaria koronna a sejm walny. Instructuarium*, oprac. i tłum. Wojciech Krawczuk, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1995.

Niesiecki Kasper, *Herbarz polski*, t. 8–10, wyd. Jan Nepomucen Bobrowicz, Breitkopf i Haertel, Lipsk 1841–1845.

Orzelski Świętosław, *Bezkrólewia ksiąg ośmioro 1572–1576*, wyd. Edward Kuntze, Akademia Umiejętności, Kraków 1917 (Scriptores Rerum Polonicarum, t. 22).

Paprocki Bartosz, *Herby rycerstwa polskiego*, wyd. Karol Józef Turowski, Wydawnictwo Biblioteki Polskiej, Kraków 1858.

Pawiński Adolf, *Małopolska*, t. 1, Gebethner i Wolff, Warszawa 1886 (Źródła dziejowe, t. 14: Polska pod względem geograficzno-statystycznym, t. 3).

*Uchańsciana czyli Zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakóba Uchańskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego*, t. 4, 5, wyd. Teodor Wierzbowski, s.n., Warszawa 1892–1895.

*Volumina Constitutionum*, t. 2: *1550–1609*, vol. 1: *1550–1585*, wyd. Stanisław Grodziski, Irena Dwornicka, Wacław Uruszczak, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2005.

*Volumina Legum*, t. 2, nakładem Jozafata Ohryzki, Petersburg 1859.

Warszewicki Krzysztof, *Niewydane pisma, listy do znakomitych ludzi, tudzież inne dokumenty, odnoszące się do jego życia i działalności wraz ze spisem dzieł tegoż autora, dotąd drukiem ogłoszonych*, oprac. Teodor Wierzbowski, w drukarni Józefa Bergera, Warszawa 1883.

Wolf Heinrich, *Polskie przypadki Henryka Wolfa z Zurychu — dziennik podróży z lat 1570–1578*, oprac. Leszek Kieniewicz, red. Mikołaj Szymański, tłum. Robert Sochań, Arx Regia, Warszawa 1996.

*Zbiór pamiętników do dziejów polskich*, wyd. Włodzimierz Stanisław de Broel-Plater, t. 3, Drukarnia „Gazety Codziennej", Warszawa 1858.

## Opracowania

Augustyniak Urszula, *Historia Polski 1572–1795*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2008.

Boniecki Adam, *Herbarz polski*, t. 4, 7, 10, 13, Gebethner i Wolff, Warszawa 1901–1909.

Dubas-Urwanowicz Ewa, *Chronologia sejmów z lat 1569–1585*, w: *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. Leszek A. Wierzbicki, Dariusz Kupisz, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2021, s. 44–74.

Dubas-Urwanowicz Ewa, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewiach po śmierci Zygmunta Augusta*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1998.

Dubas-Urwanowicz Ewa, *„Warunek warszawski" z września 1574 roku a status prawno-polityczny państwa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 60, 2008, s. 193–201.

*Dzieje protestantyzmu w Polsce. Przewodnik archiwalny*, oprac. Elżbieta Alabrudzińska i in.., Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001.

Ferenc Marek, *Posłowie koronni na sejmie unii lubelskiej (unie polsko-litewskie w dyskusji sejmowej)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne" 141, 2014, 2, s. 367–383.

Grodziski Stanisław, *Wstęp*, w: *Volumina Constitutionum*, t. 1: *1493–1549*, vol. 1: *1493–1526*, wyd. Stanisław Grodziski, Irena Dwornicka, Wacław Uruszczak, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1996, s. 7–40.

Grzybowski Stanisław, *Henryk Walezy*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1980.

Jaworski Rafał, *Spis posłów koronnych na sejm koronacyjny w 1574 roku*, „Kwartalnik Historyczny" 124, 2017, 2, s. 295–321.

Kalinowski Emil, *Kto (i kiedy) podpisał konfederację warszawską 1573 roku? O uczestnikach zjazdu konwokacyjnego w pierwszym bezkrólewiu*, „Kwartalnik Historyczny" 131, 2024, 3, s. 501–536.

Kalinowski Emil, *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewi w XVI–XVII wieku*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2020.

Kieniewicz Leszek, *Senat za Stefana Batorego*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000.

Lepszy Kazimierz, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł. XIX w.*, Zakład im. Ossolińskich, Wrocław 1953.

Litwin Henryk, *Kijowszczyzna, Wołyń i Bracławszczyzna wobec walki stronnictw w czasie drugiego bezkrólewia 1574–1576*, w: *Historia est testis temporum. Księga pamiątkowa z okazji Jubileuszu 90-lecia Profesorów Richarda Pipesa, Piotra Wandycza, Zbigniewa Wójcika*, red. Jan Malicki, Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017, s. 397–412.

Litwin Henryk, *Zjednoczenie narodów cnych: polskiego, litewskiego, ruskiego. Wołyń i Kijowszczyzna w Unii Lubelskiej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2019.

Lulewicz Henryk, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2002.

Makiłła Dariusz, *Procedura „recuperandae possessionis" w sprawach dóbr publicznych uchwalona na sejmie konwokacyjnym warszawskim (1574) podczas drugiego bezkrólewia (1574–1576)*, w: *Pro memoria. Księga dla uczczenia pamięci Profesor Krystyny*

*Kamińskiej*, red. Andrzej Gaca, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora", Toruń 2013, s. 375–390.

Makiłła Dariusz, *Próba reformy sądownictwa powszechnego z czasów bezkrólewia po ucieczce króla Henryka Walezego (1574)*, „Miscellanea Historico-Iuridica" 14, 2015, 2, s. 45–55.

Mazur Karol, *W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2006.

Michaluk Dorota, *Ziemia mielnicka województwa podlaskiego w XVI–XVII wieku. Osadnictwo, własność ziemska i podziały kościelne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2002.

Noailles Emmanuel H.V. de, *Henri de Valois et la Pologne en 1572*, t. 2–3, Michel Lévy Frères, Paris 1867.

Płaza Stanisław, *Wielkie bezkrólewia*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1988.

*Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, red. Irena Kaniewska, oprac. Wacław Uruszczak i in., Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013.

Ptaszyński Maciej, *Sztuka kompromisu. O pierwszej wolnej elekcji i konfederacji warszawskiej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2025.

Rhode Maria, *Ein Königreich ohne König. Der kleinpolnische Adel in sieben Interregna*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1997.

Rybak Paweł, *Zjazd szlachty w Stężycy (maj–czerwiec 1575 r.) na tle drugiego bezkrólewia*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002.

Schramm Gottfried, *Problem Reformacji w Warszawie w XVI wieku*, „Przegląd Historyczny" 54, 1963, 4, s. 557–571.

Serwański Maciej, *Henryk III Walezy w Polsce. Stosunki polsko-francuskie w latach 1566–1576*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1976.

Sokołowski Wojciech, *Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574–1605*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1997.

Uruski Seweryn, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, współpr. Adam Amilkar Kosiński, wyd. Aleksander Włodarski, t. 12, 14, Gebethner i Wolff, Warszawa 1915–1917.

Uruszczak Wacław, *Przedmowa*, w: *Volumina Constitutionum*, t. 2: *1550–1609*, cz. 1: *1550–1585*, wyd. Stanisław Grodziski, Irena Dwornicka, Wacław Uruszczak, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2005, s. 5–6.

Urzędnicy

t. 1, z. 2 — *Urzędnicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Adam Bieniaszewski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1987.

t. 3, z. 2 — *Urzędnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Henryk Gmiterek, Ryszard Szczygieł, Biblioteka Kórnicka, Kórnik 1992.

t. 4, z. 3 — *Urzędnicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Krzysztof Chłapowski, Alicja Falniowska-Gradowska, Biblioteka Kórnicka, Kórnik 1993.

t. 6, z. 2 — *Urzędnicy kujawscy i dobrzyńscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Krzysztof Mikulski, Wojciech Stanek, współudz. Zbigniew Górski, Ryszard Kabaciński, Biblioteka Kórnicka, Kórnik 1990.

t. 8 — *Urzędnicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Ewa Dubas-Urwanowicz, Włodzimierz Jarmolik, Michał Kulecki, Jerzy Urwanowicz, Biblioteka Kórnicka, Kórnik 1994.

Wawrzyńczyk Alina, *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI wieku*, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław 1951.

Wroniszewski Łukasz, *Elity szlacheckie na sejmie — frekwencja senatorska na sejmach Stefana Batorego*, w: *Społeczeństwo a elity*, red. Iwona Dacka-Górzyńska, Andrzej Karpiński, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2018 (Społeczeństwo Staropolskie. Seria Nowa, t. 5), s. 37–86.

Zakrzewski Wincenty, *Po ucieczce Henryka. Dzieje bezkrólewia 1574–1575*, Akademia Umiejętności, Kraków 1878.

Biogram: Emil Kalinowski, dr, adiunkt w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk. Obszar zainteresowań: drobna szlachta koronna w epoce przedrozbiorowej, dzieje województwa podlaskiego; kontakt: ekalinowski@ihpan.edu.pl.

Author: Emil Kalinowski, PhD, assistant professor at the Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences; area of interest: petty nobility of the Crown in the pre-partition era, history of the Podlasie Province; contact: ekalinowski@ihpan.edu.pl.